

20513

TC
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELÂM BİLİM DALI

ŞİA, HAVÂRİC ve EHL-i SÜNNET'TE
TAKIYYE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet DALKILIÇ

Danışman,

Prof. Dr. M. Saim YEPREM

İstanbul 1992

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	3
TRANSKRİPSİYON.....	4
ÖNSÖZ.....	5
GİRİŞ.....	8
Takiyye'nin Etimolojisi ve Tanımı	9
Takiyye'nin Doğuşu.....	14
Takiyye'nin Siyâset Alanına Girişi.....	19
BİRİNCİ BÖLÜM.....	22
ŞİA'DA TAKIYYE.....	23
Takiyye'nin Şîa'da Yerleşmesi.....	23
A- İMÂMİYYE'DE TAKIYYE.....	27
1- Kimler Takiyye Yapabilir?.....	33
2- Takiyyenin Süresi.....	35
B- İSMÂİLİ'LERDE TAKIYYE.....	37
C- ZEYDİYYE'DE TAKIYYE.....	42
İKİNCİ BÖLÜM.....	46
ŞİA DIŞINDAKİ BAZI İSLAM MEZHEPLERİNDE TAKIYYE	47
A- HARİCİLER'DE TAKIYYE	47
1- Ezârika'ya Göre Takiyye.....	48
2- Necedât'a Göre Takiyye	50
3- İbâdıyye'ye Göre Takiyye.....	51
B- EHL-İ SÜNNET'E GÖRE TAKIYYE.....	54
SONUÇ.....	66
BİBLİYOGRAFYA.....	69

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.y	: adı geçen yer
b.	: ibn
bk.	: bakınız
Hz.	: Hazreti
md.	: madde
r.a.	: radiyallahü anh
s.	: sayfa
s.a.v.	: sallallâhu aleyhi ve sellem
s.y.	: sayı
trc.	: tercüme eden
ts.	: tarihsiz
ö.	: ölümü
vd.	: ve devamı
çev.	: çeviren
a.g.m.	: adı geçen makâle
a.mlf.	: aynı müellif

TRANSKRİPSİYON

ṣ : ث

ḥ : ح

ḫ : خ

z : ذ

s : ص

d : ض

t : ط

z : ظ

‘ : ع

ġ : غ

k : ق

^ : ي

NOT: Transkripsiyon sadece bibliyografyada kullanılmıştır.

ÖNSÖZ

Şîa ve Havâric gibi başlangıçta siyâsî sebeplere dayalı olarak ortaya çıkan mezhepler zamanla siyâsî mülâhazalarını Kur'an ve sünnetle temellendirme yönüne giderek, anlayışlarına itikâdî boyut kazandırmışlardır "Takıyye" bunun en önemli örneklerinden biridir.

Takıyye'yi bir inanç prensibi olarak kabul eden mezheplerin yanında, böyle bir anlayışın İslâm'ın temel ilkeleriyle bağdaşmayacağını savunanlar da müşâhade edilmiştir.

Takıyye'nin insanlar arasındaki iletişimi yakından ilgilendiren bir kavram olması itibâriyle karşılıklı ilişkilerin düzenlenmesi ve geliştirilmesinde zaman zaman kendini hissettirdiği beyan edilmiştir. Konunun tarihî yönünden başka bir de psikolojik, sosyolojik ve politik bir çok yönünün bulunduğu kabul edilmesi gereken bir gerçektir. Ancak biz burada Şîa, Havâric ve Ehl-i Sünnet'in takıyye anlayışını itikâdî açıdan tarihî olaylar içinde ele alarak incelemeye gayret ettik.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte takıyye'nin tarifi, doğuşu ve Asr-ı Saâdet'teki durumu üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde, genel olarak Şîa'nın ve kollarından İmâmiyye, İsmâiliyye ve Zeydiyye'nin takıyye anlayışları tarihî seyri içinde verilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ise önce Havâric ve kollarından Ezârika, Necedât ile İbâdiyye'nin takıyye görüşleri işlenmiş sonra da Ehl-i Sünnet'in konuya yaklaşımı ele alınmıştır. Bu arada yeri geldikçe fırkalar arasındaki benzerlik ve farklılıklar da tesbit edilmeye çalışılmıştır. Tezimiz, genel bir değerlendirmenin yapıldığı "sonuç" la tamamlanmıştır.

Çalışmamızda yardım ve teşviklerini esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. M. Saim Yeprem Bey ile her birinden ayrı ayrı faydalandığım değerli hocalarım; Prof. Dr. Bekir Topaloğlu, Doç. Dr. Mustafa Öz ve Doç. Dr. Avni İlhan Bey'lere teşekkürü bir borç bilirim.

Mehmet DALKILIÇ
İstanbul 1992

GİRİŞ

GİRİŞ

Takıyye, dînî bir prensip olarak özellikle çeşitli Şîa gruplarınca uygulanmasına rağmen değişik İslâm Mezhepleri tarafından da benimsendiği bir vâkıdır. Emevîler ve Abbasîler tarafından Ehl-i Beyt'e revâ görülen ve zaman zaman tekrarlanan çeşitli cezalandırma ve siyâsî mahrumiyetler bilhassa Ehl-i Beyt taraftarları arasında takıyye inancının yerleşmesine sebep olarak gösterilmiştir ki, hemen her dönemde zayıf durumda bulunanların sarıldıkları cankurtaran simidi haline gelmiş olduğu gözlenmektedir. Nitekim aynı şartlar tahakkuk edince İslâm'ın en gözüpekleri olarak tanınan ve devamlı idareye başkaldırmakla meşhur olan Hâricîler'in bile takıyye'ye yönelmekle problemlerine çâre aradıkları müşâhede edilmektedir.

Görülüyor ki, takıyye hemen her İslâm Mezhebi'nde şu veya bu şekilde kabul edilmiştir Aralarındaki tartışmaları ise kısaca takıyye'nin gerçekte dînî bir prensip olup-olmadığı konusu ile uygulamanın sadece kavlen mi yoksa kavlin yanında fiilen de câiz olup olmadığı konularının teşkil ettiği belirtilmektedir.

Şîa, Havâric ve Ehl-i Sünnet'in takıyye anlayışlarının asıl konumuzu teşkil etmesine rağmen, burada bütün gruplarını incelemek mümkün görülmemektedir. Bunun için özellikle bunlardan günümüzde varlığını sürdüren fırkaların görüşleri üzerinde durularak benzerlikleri ve farklılıkları tesbit edilecektir. Kaynaklarının dağınıklığı ve ulaşılmasının güç olması nedeniyle de gulâtın takıyye anlayışı üzerinde fazlaca durulamamıştır.

Mezheplerin takıyye anlayışı ve uygulama biçimlerinin tarihî akışı içinde gösterdiği değişikliklere girmeden önce, bir karşılaştırma yapılabilmesi için, kelimenin aslı ve mânâsı tesbit edilerek Asr-ı Saâdet'teki durumunun, olaylarla ve konuyla ilgili âyetlerin yorumlarıyla açıklığa kavuşturulması daha yerinde olacaktır.

Takıyye'nin Etimolojisi ve Tanımı

Korumak manâsındaki “vikaye” den (الوقاية - التقيية) veya korunmak anlamındaki “ittekâ” fiilenden gelen takıyye اتقي - تقيية sözlükte, korunmak ve sakınmak demektir. Binaenaleyh (اتقيت) “ittekaytü” ifadesi Arapça'da “sakındım, çekindim veya korundum” anlamına gelir.¹

Bu kelime Kur'an'da takıyye şeklinde geçmemekle birlikte, Âl-i İmrân sûresinin (الا ان تتقوا منهم تقيية), “...ancak onlardan sakınmanız müstesnadır...”² âyetinde aynı kökten gelen “tukah” (sakınma) ibaresi geçmektedir.³ Kaynaklarda belirtildiğine göre, kırâat imamlarından çoğu bu kelimeyi “tukah” şeklinde okurken⁴, bir kısmı ise “takıyye” tarzında okumuştur.⁵ Fakat gerek dil kurallarına uygunluğu gerekse naklinin sağlamlığı bakımından tercih edilen ve Arapça'da yaygın olanı “tukah” şeklindeki okuyuştur.⁶

Bununla birlikte lafzen geçmediği halde (الا من اكره وقلبه مطمئن با لايمان) “...Kalbi imanla dopdolu olduğu halde, zorlukla karşılaşan müstesnâ...”⁷ gibi âyetlerde takıyye düşüncesinin mevcut olduğu da bilinmektedir.⁸ Kezâ

1 Takıyye'nin kökü hakkında daha geniş bilgi için bk. Lisânü'l-'Arab, “vky” md.; Tâcü'l-'Arûs, “vky” md.; Fahreddin er-Râzî, Mefâtihu'l-gayb, VIII, 12.

2 Âl-i İmrân 3/28.

3 M. Kâmil eş-Şeybî, “et-Takıyyetü Usûlühâ ve Tatavvuruhâ, Mecelletü Külliyyeti'l-'Âdâb-Câmia'atü'l-İskenderiyye, 1963, sy. 16, s. 233.

4 İbn Hayyân, el-Bahru'l-Muhîr, II, 424; Taberî, Câmiu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an, III, 141; Suyûtî, ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsiri bi'l-Me'sûr, II, 16; Ayrıca değişik okunuş şekilleri için bk. Fahreddin er-Râzî, Tefsir, VIII, 16.

5 bk. İbnü'l-Cezerî, Şerhu's-Semennûdî 'alâ metni'd-dürreti'l-mütimmeti li'l-kıraâti'l-'aşara, s. 36; a.mlf., en-Neşr fi'l-kıraâti'l-'aşr, II, 239; Zemahşerî, el-Keşşâfu 'an hakâiki't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vîl, I, 129; el-Cezerî, Tahbirâtü't-teysîr fi kıraâti'l-eimmeti'l-'aşera, s. 96.;

6 Taberî, a.g.e., III, 141; Lisânü'l-'Arab, “vky” md.; Tâcü'l-'arûs, “vky” md.

7 en-Nalh 16/106; Ayrıca bk. el-Mü'min 40/28; es-Sâffât 40/88-89.

8 bk. Muhammed Fevzî, Mefhûmu't-takıyye fi'l-İslâm, s. 14.

(تيقه و توقه) “Nefsini kötülüklerden koru” ve (هل للسيف من تقيه ؟ قال : نعم، تقيه علي اذأ و هدنة علي دخن) “Bazıları bazılarından korktukları için birlikte hoş geçiniyorlardı fakat içlerinden bunu benimsemiyorlardı.”⁹ anlamındaki hadislerde de takıyye düşüncesi ve bunun korunmak manâsında kullanıldığı görülmektedir.¹⁰

Takıyye kelimesinin “takva” sözü ile yakın irtibatı vardır. Çünkü gerek takva gerekse Takıyye’nin temelini korku ve sakınma oluşturur. Buna göre takva, büyük bir kuvvete; Allah’ın gücüne boyun eğerek, azap korkusundan dolayı bütün yasaklardan kendini korumaktır. Takıyye ise yine belli bir kuvvetin üstünlüğünü kabullenerek ondan gelebilecek zarardan nefsi korumaktır. Doyasıyla takıyye de takvâ gibi korunma olup, takvânın kapsamı dahilindedir. Zaten aynı kökten türeyen bu iki kelime, manâlarının derinliğinde birleşmektedirler.¹¹

Araştırmacıların belirttiğine göre takıyye’nin anlam bakımından irtibat kurduğu diğer bir terim de mudârâattır. Binaenaleyh muhaliflerle birlikte hoş geçinmek için onların fikirlerine uyarcasına hareket etmek anlamına gelen bu kelime, çoğu zaman takıyye yerine kullanılmıştır. Kâfirlerin veya fâsıkların eziyetlerinden korunmak ve seslerini kesmek için onların yüzlerine gülerek yumuşak konuşmak bu kabilden sayılmıştır.

Nitekim Hz. Aişe (ö. 58/687) Peygamber Efendimiz’in, bir kişi hakkında yanına gelmeden önce “aşîretin ne kötü oğludur veya ne kötü kardeşidir” dediği halde, yanına gelince onunla yumuşak konuştuğunu,, bu davranışına da insanları bu kişinin kötülüklerinden korumayı gerekçe olarak gösterdiğini rivâyet etmiştir.¹²

Değişik İslâmî kitlelere ait ilim adamlarının takıyye konusunda ittifakla kabul ettikleri istilâhî bir tarif yoktur, denebilir. Çünkü Hicrî I. asırdan

⁹ Bu hadisler Kütüb-i Sitte’de bulunamamıştır.

¹⁰ Lisânü'l-'Arab, a.y.; Tâcü'l-'Arûs, a.y.

¹¹ bk. Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an, “vky” md.; Kâmil eş-Şeybî, a.g.m., s. 234-235; Ali Ünal, Kur'an'da Temel Kavramlar, s. 517; N. Mekârim Şirâzî, Takıyye Siper-i Beray-ı Mücadeleha-i Amikter, (trc. Hasan Uzunçam), s. 9.

¹² Buhârî, “Edeb”, 82; Ayrıca mudârâatla ilgili hadisler için bk. Âlûsî, Ruhu'l-meânî, III, 122; Ali Arslan, Büyük Kur'an Tefsiri (Hulâsatu't-tefâsir), II, 424-425; el-Meclîsî, Bihâru'l-envâr, el-câmiatü lidüleri ahbâri'l-eimmeti'l-ethâr, LXXII, 401 vd.'

itibaren kitleler, içinde buldukları siyâsî ortam ve toplumsal yapıya uygun olarak bu kavramı değerlendirmişlerdir.¹³ Dolayısıyla büyük bir kesim, ölüm ve işkenceden kurtulmak amacıyla zor altında kalan kimsenin (mükreh) faydalanması gereken bir izin (ruhsat) olarak benimsemiştir.¹⁴ Tarih boyunca hâkim zümreyi oluşturan, Ehl-i Sünnet bu konuyu bir inanç meselesi olarak görmediği için akâid kitaplarına almamış, sadece konuyla ilgili âyetlerin yorumlarında ve fıkıh kitaplarının “ikrah” bölümünde ele almışlar, şartlarını ve hükümlerini açıklamakla yetinmişlerdir.¹⁵ Toplum olarak fazla bir baskı ve korku altında bulunmadıkları için de takıyye’yi, daha dar bir çerçevede, belirli ve sınırlı şartlarda ele alarak tanımlamışlardır.

Meselâ Serahsî (ö. 490/1096): “Takıyye, bir kimsenin ölüm veya işkenceden kurtulmak, kendini korumak amacıyla olduğundan başka türlü görünmesi ve davranmasıdır.”¹⁶ diye tarif etmiştir.

Kurtubî ise takıyye’yi “Kâfirlerin arasında bulunan müslümanın hayatından korkması halinde, kalbindeki inancını gizleyerek, onlara karşı yumuşak davranması ve hoş geçinmesidir.”¹⁷ şeklinde belirtmektedir.

Cessâs (ö. 370/980) Ahkâmü'l-Kur'an adlı eserinde takıyye’yi, “hayatın veya bazı organların yok edilmesinden korkulduğunda kişinin inanmayarak kâfirlere dost görünmesi”¹⁸ olarak tanımlarken, takıyye yapılmasını gerektiren şartları daha belirgin olarak ele alır. Buna benzer bir başka tarif ise “kişinin ölüm korkusundan dolayı inancını gizleyip, bu duruma sebep olan halin ortadan kalkmasını ümit ederek zâlimlerle zâhiren iyi geçinmesidir.”¹⁹ şeklindedir.

Nitekim Buhârî (256/870) “el-Mudara ma'a'n-Nâs” bâbında zâlimlerle zâhiren hoş geçinme konusunda Ebû Derdâ'dan “Şüphesiz, biz bazı

13 bk. İrfan Abdülhamid, Dirâsât fi'l-Firak ve'l-'akâidü'l-İslâmiyye, s. 59-60.

14 Serahsî, Mebsût, XXIV, 47; Kurtubî, el-câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an, IV, 57; Âlûsî, Rûhu'l-me'ânî, III, 121; M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, II, 1074; Y. Kerimoğlu, Kelimeler Kavramlar, s. 134.

15 İrfân Abdülhamid, a.g.e., s. 55.

16 Serahsî, a.g.e., XXVI, 45; H. Karaman, İslâm'ın Işığında Günümüz Meseleleri, I, 233.

17 İbnü'l-Arabî, Ahkâmü'l-Kur'an, I, 268; Kurtubî, a.g.e., IV, 57.

18 Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'an, II, 9; Y. Kerimoğlu, Kelimeler, s. 134.

19 İbn Kesîr, Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'azîm II, 24; Zemahşerî, a.g.e., a.y.; Fahreddin er-Râzî, a.g.e., II, 435; Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'an, Hacı Selimağa Ktp. nr. 40, I, 76^b.

toplumların yüzüne güleriz ama kalplerimiz onlara lânet eder.”²⁰ şeklinde bir rivâyet nakletmektedir.

İslâm toplumu içinde daha çok Şîa'nın teşkil ettiği bir kesim ise tarihi seyri içerisinde hayatın her safhasında taraftarlarının dışındakilerden gelebilecek mutlak veya muhtemel bir tehlike anında takıyye'yi uygulanması gereken bir zorunluluk (azîmet) olarak benimsemiştir.²¹ Bu kesim İslâm tarihi boyunca muhalefette kalma, devamlı baskı altında tutulma, can, mal ve inanç emniyetinden mahrum bırakılma gibi sebepleri buna gerekçe olarak göstermektedir.²² Asırlar boyu hakimiyetleri altında yaşadıkları devletlerin hükümranlığını, görünüşte kabul etmek suretiyle canlarını, mal ve inançlarını korumak durumunda kaldıkları için de konuyu zamanla Ehl-i Beyt'e nisbet ettikleri rivâyetlere dayandırarak bir inanç meselesi haline getirmişlerdir.²³

Bu zümrenin önde gelen âlimlerinden Şeyh Müfid (ö. 412/1021), yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı takıyye'yi, “gerçeği gizlemek, inancı saklamak, muhaliflerinden gizlenmek, din ve dünya işlerinde zarar getirecek şeyi açıklamamaktır.”²⁴ diye tarif etmiştir. Genel manâda takıyye'nin her türlü tehlikeden korunmak veya sakınmak demek olduğunu belirten Tabâtabâî ise, “bir insanın kendi dînini veya bazı dînî davranışlarını düşmanlarının hareketlerinin neticesi olarak,, mutlak veya muhtemel bir tehlikeye sebebiyet verecek durumlarda saklaması, gizlemesi”²⁵ şeklinde tanımlamaktadır.

20 Buhârî, “Edeb”, 82.

21 bk. İbn Bâbeveyh, Risâletü'l-İ'tikâdâtî'l-imâmiyye (trc. E. Ruhi Fığlalı), s. 127; Küleynî, el-Usûl mine'l-Kâfî, II, 217 vd.; Goldziher, el-Akîde ve's-şer'î'a fi'l-İslâm (trc. Muhammed Yusuf ve Ali Abdülkadir), s. 202; N. Nekârim Şirâzî, Takıyye Siper-i Berây-i Mücâdele'hâ-i Amikter (trc. Hasan Uzunçam), s. 13-17.

22 bk. İbn Ebi'l-Hadîd, Şerhu Nehci'l-belâğa, XI, 43-44; Mes'ûdî, Mürücu'z-Zeheb, II, 67; Abbas Ali el-Müsevî, Şubuhât havle's-Şîa, s. 14-17; N. M. Şirâzî, Takıyye, s. 9-10; Kâşîfu'l-gıtâ, Aslu's-Şîa, s. 152.

23 bk. Goldziher, a.g.e., a.y.; Ahmed Emîn, Duha'l-İslâm, III, 246; İbn Kesîr, Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri (trc. B. Karlığa, B. Çetiner), III, 1211; Hitti, İslâm Tarihi, II, 678.

24 Şeyh Müfid, Tashîhu'l-İ'tikâd, s. 219-220; N. M. Şirâzî, Takıyye, s. 9.

25 Muhammed Hüsayn, Tabâtabâî, Shi'ite İslâm (ing. trc. S. Hossein Nasr), s. 223.

Bu iki toplumun dışında kalan diğer İslâmî guruplar ise meseleyi ya kendi açılarından ele alıp sınırlı ölçüler içinde değerlendirmişler veya gereğince ilgilenmemişlerdir.

Bütün bunlardan anlaşılın takıyye; zorlanan kişinin belli bir gaye için can, mal ve ırzını kaçınılmaz bir tehlikeden korumak ve gerekli tedbirleri almak üzere asıl inancını gizleyip, düşmanı ve muhalifi ile aynı fikirde imiş gibi görünmesidir, denebilir.

Takiyye'nin Doğuşu

Asr-ı Saâdet'teki çeşitli zorlama ve kâfirlerle dostluk kurma olayları üzerine gelen âyetler takıyye'nin İslâm Âlemi'nin gündemine girmesine sebep olmuştur. Daha ilk devirden itibaren kimlerin, ne zaman, nasıl takıyye yapabileceği konusunda görüşler beyan edilmeye başlanmıştır ki bu konuda çoğunluk, kitap ve sünnetten naklî delillere dayanmaktadır.²⁶ "Mü'minler, Mü'minleri bırakıp kâfirleri dost edinmesinler; kim böyle yaparsa Allah katında bir değeri yoktur, ancak onlardan sakınmanız müstesnâdır. Allah sizi kendisiyle sakındırır..."²⁷ âyeti bu konuda gösterilen başlıca delildir.²⁸

Müslümanlardan bazılarının Yahûdilerle dost olmaları, diğer Müslümanların onları uyarmaları ve fakat bunun etkili olmaması âyetin iniş sebebi olarak gösterilmektedir. Bu âyet müslümanların, müslüman olmayanlarla yardımlaşma ve dostluk kurmalarını yasaklamış olmaktadır.²⁹ Bir başka rivâyet Yahûdilerle sıkı dostluk kuran Abdullah b. Übey ve adamları hakkında nâzil olduğu şeklindedir.³⁰ Bu ve bunun dışındaki nakillerin hepsinde âyetin müslümanların kâfirlerle dost olmaları üzerine indiği, Allah'ın bu âyetle, müslümanların kâfirlerle dost olmalarını yasakladığı

26 Mesela bk. Taberî, Tefsîr, III, 140-41; XIII, 112-13; İbn Bâbeveyh, Risâletü'l-İ'tikâdâtü'l-İmâmiyye (trc. E. Ruhi Fiğlalı), s. 127 vd.; Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'an, II, 9; Fahreddin er-Râzî, Tefsîr, III, 10 vd.; Âlûsî, Ruhu'l-meânî, III, 121; Tabâtabâî, el-mizân fi tefsiril-Kur'an, III, 161.

27 Âl-i İmrân 3/28.

28 bk. Mâtürîdî, Te'vilâtü'l-Kur'an, I, 76^b; M. Bâkır el-Meclîsî, Bihâru'l-envâr el-câmiatü lidüreri ahbâri'l-eimmeti'l-ethâr, LXXII, 393; Muhammed Rızâ el-Muzaffer, 'Akâidü'l-İmâmiyye, s. 76; M. Hussein Tabâtabâî, Shi'ite İslâm, s. 223; A. Ali el-Müsevî, Şubuhât havle'ş-Şîa, s. 12; Âlûsî, a.g.e., III, 122.

29 Bağavî, Me'âlimu't-tenzîl, I, 291; Taberî, a.g.e., III, 140; Tabâtabâî, a.g.e., s. 224; H. Tahsin Emiroğlu, Esbâb-ı Nuzûl, II, 47-48.

30 Bağavî, a.g.e., I, 291; Kurtubî, a.g.e., II, 9.

belirtilmektedir.³¹ Fakat âyetteki "...ancak onlardan sakınmanız müstesnâdır..." cümlesi İslâm âlimlerine göre takıyye'nin mesnedini teşkil etmektedir.³² Buna göre tehlikeli olan her durumda kişinin, kendini koruması için asıl inancını gizlemesinin câiz olduğu, zayıf durumda bulunulan zaman ve mekânda, kâfirlere karşı takıyye ile hareket edilebileceği gibi müslümanlar arasında da takıyye'nin uygulanabileceği sonuçları çıkarılmıştır.³³

İbn Abbas'a (ö. 68/687) göre, tehlikeli durumlarda lisânen (dil ile) takıyye uygulanır, bununla birlikte kişi inancının gereğini yapmaktan geri durmaz.³⁴ Yukarıda geçen âyetin yorumunda söylenenlerden çıkarılan sonuç, kâfirler arasında kalan, onlara dost görünmediği veya küfrü gerektiren bir sözü söylemediği takdirde, hayatı tehlikeye girecek olan müslümanın, bu durumda kalbi îman ile dolu olmak, yaptığını da benimsememek şartıyla, canını korumak için takıyye yapabileceğidir.³⁵

Takıyye'nin bir başka naklî delili "Kalbi îman ile dopdolu olduğu halde zora gelen müstesnâ, inandıktan sonra inkâr edip gönlünü kâfirlîğe açanlara Allah katından bir gazap vardır..."³⁶ meâlindeki âyettir. Bu âyetle zorlama halinde, kalbi îman ile dolu olmak şartıyla, canını kurtarmak için, takıyye yoluyla küfrü gerektiren sözü söylemeye izin verilmektedir.³⁷ Hem sünî hem de Şîî kaynaklarda belirtildiğine göre, âyet Ammar b. Yâsir ve ailesi için inmiştir.³⁸

Can tehlikesi söz konusu oldu zaman kişinin takıyye uygulayabileceğine hemen her İslâm mezhebinde izin verilmiştir. İlk devirdeki,

31 bk. Bagavî, a.g.e., I, 291; İbn Teymiyye, Minhâcû's-sünneti'n-nebevî fi nakdi kelâmi's-Şîati'l-kaderiyye, VI, 42; İbn Kesîr, a.g.e., II, 23-24; Elmalılı, Hak Dini, II, 1072.

32 bk. Taberî, Tefsîr, III, 140-141; M. R. Rıza, Menâr, III, 280; Âlûsî, Ruhul-Meânî, III, 121 vd.; Kâmil eş-Şeybî, a.g.m., s. 234; E. Rahu Fiğlalı, İmâmiyye Şîası, s. 224; Y. Kerimoğlu, Kelimeler, s. 134.

33 Serahsî, Mabsût, XXIV, 47; İbn Kesîr, a.g.e., II, 24.

34 Taberî, a.g.e., III, 140; İbn Hayyan, a.g.e., II, 423; Suyûtî, a.g.e., II, 16.

35 bk. İbn Kesîr, Tefsîr, III, 11; İbn Hayyan, a.g.e., aynı yer; Âlûsî, a.g.e., aynı yer; İbn Bâbeveyh, a.g.e., s. 128.

36 en-Nahl 16/106.

37 bk. Taberî, Tefsîr, XIV, 113; Tabâtabâi, el-Mîzan fi tefsîri'l-Kur'an, XII, 357; Serahsî, Mabsut, XXIII, 44.

38 bk. Fahreddin er-Râzî, Tefsîr, XX, 123; Tabâtabâi, Shi'ite İslâm, s. 223.

inancını her türlü tehlikeye rağmen açıklamaktan çekinmeyen aşırı Hâricîleri istisnâ ederse tarih boyunca da bu böyle kabul ve tatbik edilegelmiştir.³⁹ Zîra Kur'an yukarıda da belirtildiği gibi hayatî tehlike ile karşı karşıya bulunan müslümanlara "tukah" tarzında bahsedilen zarûretin gerektirdiği durumun ortadan kalkması için kâfirlerle hoş geçinme izni vermektedir.⁴⁰ Bilindiği gibi zarûretler mahzurları mübâh kılar. Söz konusu bu iznin delili de yukarıda geçen âyetin iniş sebebi olan Ammar b. Yasir'in davranışını Hz. Peygamber'in tasvib etmesi olarak gösterilmiştir.⁴¹

İslâm'ın ilk yıllarında Mekke'liler müslümanlardan bazılarına, İslâm'ı bırakıp, putperestliğe dönmeleri için işkence yaptılar. Buna maruz kalanlar arasında Ammar ve ailesi de vardı. Yasir ile eşi Sümeyye, müşriklerin isteklerine uymadıkları için fecî bir şekilde öldürüldüler. Oğulları Ammar ise zulme dayanamayıp söyletmek istedikleri sözü söyleyerek işkenceden kurtuldu. Daha sonra Hz. Peygamber'in huzuruna geldi; yaptığı işten pişmanlık ve ızdırap duyduğunu, böyle davranmakla dinden çıkıp çıkmadığını zordu. Hz. Peygamber elleriyle Ammar'ın gözyaşlarını silerek "Kalbin nasıl?" diye sordu. O da "Allah ve Rasûlünün sevgisiyle dopdolmuş." diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber o halde "sana gene böyle yaparlarsa söyletmek istediklerini söyle."⁴² deyince belirtilen âyet nâzil oldu.

Âyetteki, "Kalbi imanla dolu olduğu halde, zorlanan kimse müstesnâ..." cümlesinde zorla, istemeden küfrü gerektiren sözleri söyleyen kişi gönlünde kâfirlik yer eden, küfürden hoşlanan kişiden ayrı olduğu belirtilmektedir.⁴³ Buna göre bir kimse zorlanma sebebiyle düşmanlarından kurtulmak için, kalben değil, dili ile küfrü kabul ederse, ona ceza gerekmez; zîra Allah, kulları hakkında kalplerindeki inanca göre hükmeder.⁴⁴

39 Kâmil eş-Şeybî, a.g.m., s. 233 vd.; İrfan Abdülhamîd, Dirâsât fi'l-firak ve'l-'akâ'idü'l-İslâmiyye, s. 55 vd.; Avni İlhan, "Takiyye'nin Doğuşu ve Gelişmesi", Dokuz Eylül İlahiyat Fk. Dergisi, İzmir 1985, sy. 2, s. 159.

40 İbnü'l-'Arabî, Ahkâmül'l-Kur'an, I, 268.

41 İbn Kesîr, Tefsîr, II, 24; Tabâtabâî, a.g.e., s. 223-224; Taberî, el-Câmiu'l-Beyân fi tefsîri'l-Kur'an, XIV, 112-113; Cessâs, Ahkâmu'l-Kur'an, II, 10.

42 bk. Taberî, Tefsîr, XIV, 113; Elmalılı, Hak Dini, II, 1074; Tabâtabâî, Şi'ite İslâm, s. 224.

43 Taberî, a.g.e., aynı yer; İbn Kesîr, Tefsîr, XX, 122.

44 bk. Âl-i İmrân 3/29; Kurtubî, a.g.e., III, 58; İslâm Ansiklopedisi, R. Strothmann, "Takiya" md.

Takiyye'ye izin verildiğine "Mallarınızı Allah yolunda sarfedin ve kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın..."⁴⁵ âyeti de delil gösterilmektedir. Bu durumda din ve mensuplarına zarar gelmesi düşünülen bir hal ortaya çıkınca insanın kendini korumak sûretiyle dinin ve dindarları korumasının gerekliliği anlamına da gelir. Mü'minin kendi canını fedâ etmesiyle diğer mü'minleri güçlendirmesi kesin olarak biliniyorsa, o kismenin canını fedâ etmesi vâciptir. Yoksa kendisini boş yere ölüme atması, mü'minlerden bir ferden eksilmesiyle sonuçlanır.⁴⁶ Böyle bir halde canını fedâ etmekle, takiyye'ye uyma şıklarından birinin tercihi mü'minin takdirine bağlıdır. Çünkü, Hz. Peygamber, ümmetinden hata, unutarak ve zorlandıkları şeylerin affolunduğunu belirtmiştir.⁴⁷

Başka bir rivâyete göre de Müseylemetü'l-Kezzâb ashaptan iki kişiyi yakalamış birisine, Hz. Muhammed hakkında ne düşündüğünü sorunca, Allah'ın elçisidir, şeklinde bir cevap almıştır. Kendisinin de Allah'ın elçisi olup olmadığı konusundaki kanaatini sorunca sahabî ona da evet demiş ve kurtulmuştu. Öteki sahabî ilk soruya olumlu cevap vermiş, ikinci soruya ise, kulağının sağır olduğunu ileri sürerek şehid edilmişti. Hz. Peygamber olayı duyunca, birincisi Allah'ın verdiği izinden (ruhsat) yararlanmış, ikincisi de açıkca söylemiş. Ne mutlu ona! demişti.⁴⁸

Hulasâ, İslâm'ın ilk yıllarında zorlanan veya hayatî tehlike ile karşı karşıya bulunan müslümanların gayet insânî bir hak olarak dili ile takiyye yapmasına ruhsat (izin) verilmiştir. Ancak îmânı ve hakkı açıklamasının daha güzel bir davranış olduğu da ifâde edilmiştir. Bunun ötesinde durum ne olursa olsun herhangi bir müslümanın öldürülmesi, haramın helâl sayılması veya kâfire yardım edilmesi gibi amele dayanan işlerde asla takiyye yapılamayacağı açıklanmıştır.⁴⁹

45 el-Bakara 2/195.

46 Tabâtabâî, Tefsîr, III, 161-62; Shi'ite İslâm, s. 225; A. Gölpınarlı, Şîlik, s. 564.

47 İbnü'l-'Arabî, Ahkâmü'l-Kur'an, III, 1166; Fahreddin er-Râzî, a.g.e., VIII, 12-3.

48 bk. Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'an, II, 10; Fahreddin er-Râzî, Tefsîr-i Kebîr (trc. Suat Yıldırım ve dgr.), VI, 252; Âlûsî, a.g.e., III, 121-122; Elmalılı, Hak Dini, II, 1074.

49 bk. Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'an, II, 9-10; İbn Hayyan, Bahru'l-muhît, II, 423-424; Âlûsî, Tefsîr, III, 122-126.

Bu arada Şif kaynaklarda pek çok âyet takıyye'ye uygun olarak yorumlanmakla birlikte⁵⁰ Hz. Peygamber'in üç yıl gizli dâveti, Medîne'ye hicret şekli ve Ali b. Ebî Tâlib'i yatağına yatırması gibi bir çok olay amel ve inançların gizliliği olarak takıyye'ye örnek gösterildiği belirtilmelidir.⁵¹

-
- 50 Meselâ, Nuh 71/9; Hûd 11/38; es-Saffât 37/88-89; el-Enbiya 21/60; el-Kasas 28/15, 21; ed-Duhân /23; İbn Babeveyh, İ'tikadât, s. 127 vd.; Küleynî, Kâfî, II, 219 vd.; Meclîsî, Bihârü'l-Envâr, LXII, 393 vd.
- 51 N. Mekârim Şirâzî, Takıyye Siper-i Beray-ı Mücâdeleha-i Amikter (trc. Hasan Uzunçam), s. 16; Ayrıca diğer peygamberlerin Takıyye'ye yorumlanan davranışları için bk. s. 20-23; Muhammed Fevzî, Mefhûmu't-takıyye fi'l-İslâm, s. 24-25.

Takıyye'nin Siyâset Alanına Girişi

Genel olarak İslâm Mezheplerinin, takıyye'nin kaynağına Kitap ve Sünnet'ten çeşitli deliller buldukları tesbit edilmişti.⁵² Ancak burada hemen şu da belirtilmelidir ki, Hz. Peygamber döneminde Ammâr olayında görüldüğü gibi "tukah" tarzındaki bir korunma ile Hicrî I. asırdan itibaren baskı altında kaldıklarını ileri süren çeşitli mezhep veya fırka mensuplarının kabul ettiği takıyye'nin birbirinden oldukça farklı olduğu gözlenmektedir.⁵³

Özellikle dînî bir akîde olarak kabul edilip, siyâset alanında kullanılan takıyye'nin Asr-ı Saâdet'te de vardı diyerek kaynağının oraya dayandırılması gerçekler karşısında düşündürücüdür. Çünkü başlangıçtaki korunma; işkence ve ölümden kurtulmak için müşriklerin isteklerini görünüşte kabul etmek⁵⁴ şeklinde iken, Hicrî I. asrın sonlarından itibaren mezheplerin teşekkülü ile birlikte takıyye'nin tamamen başka bir anlam kazandığı; ayrı bir siyâsî oluşumun güçlenmesi için fikrin, kanaât ve görüşün gizlenmesi veya teşkilatlanmada açıktan hareket etmeme anlamında kullanılmaya başlandığı gözlenmektedir.⁵⁵

Bazı araştırmacılara göre bu manâda takıyye tabirini ilk kullanan ve câiz olmadığını ileri sürenler Hâricî'lerin Ezârika fırkasıdır.⁵⁶ Nafi' b. el-Ezrâk (ö. 65/694) Emevî idaresine karşı bir isyan hareketi başlatmış ve bu

52 bk. Abbas Ali el-Müsevî, Şubuhât havle's-Şîa, s. 11 vd.; Kâmil eş-Şeybî, "et-Takıyyetü sulûlühâ ve tatavvuruhâ", s. 233 vd.; İrfan Abdülhamîd, a.g.e., s. 55.

53 bk. İbn-i Teymiyye, Mihnâcü's-sünnet'n-nebeviyye, II, 47-48; VI, 422-425; İrfan Abdülhamîd, a.g.e., s. 49 vd.; Avni İlhan, "Takıyye Doğuşu ve Gelişmesi", s. 159.

54 Serahsî, Mabsût, XXIV, 45; Philip K. Hitti Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi, (trc. Salih Tuğ), II, 678.

55 Şeyh Müfid, a.g.e., s. 66; Yaşar Kutluay, Tarihte ve Günümüzde İslâm Mezhepleri, s. 88.

56 bk. Kâmil eş-Şeybî, a.g.m., s. 238-240; W. Montgomery Watt, İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri, (trc. E. Ruhi Fiğlalı), s. 35-38; P. H. Hitti, İslâm Tarihi, (trc. Salih Tuğ), II, 678.

ayaklanmaya bütün taraftarlarının katılmasını sağlamak ve gizlenmelerini önlemek için gerek söz, gerekse hareketle takıyye'nin kesin olarak câiz olmadığını ilân etmişti.⁵⁷ Kader arkadaşı Necdet b. Âmir el-Hanefî (ö. 69/698) ise, Nafi'in ordusunun yenilgisini görünce Hâricî'lerin bitip-tükenmesini önlemek ve güçlenmelerini sağlamak için gizli hareket etmelerinin gereğine inanmış, eğer can korkusu varsa gerek söz gerekse hareketle takıyye'nin câiz olduğunu savunmuştur.⁵⁸

Daha sonraki devirlerde de Hâricî fırkaları arasında takıyye ile ilgili tartışmaların devam etmesi, "dâru't-takıyye" ve "dâru'l-Aleniyye" gibi tabirlerin ilk Hâricî fırkalarında söylenir olması, takıyye'yi ilk kullanan İslâm fırkasının Hâricîler olduğunun yegâne delili olarak gösterilmiştir.⁵⁹

Bir başka görüş; takıyye'nin, inancı gizlemek ve idârenin baskısından kurtulmak için siyâsî bir taktik olarak ilk defa Şîa tarafından kullanıldığı şeklindedir.⁶⁰ Buna göre takıyye'ye yönelmenin gerisinde aşırı baskı ve korku olduğu belirtilerek Şiîlerin ise Hz. Ali'nin (ö. 40/661) şehid edilmesi ve Hasan b. Ali'nin (ö. 50/680) hilafetten çekilmesinden sonra zaman zaman ileri gelenlerin öldürülmesine kadar varan ağır baskılara maruz bırakıldığı hatırlatılmaktadır.⁶¹

Bütün bu olaylar karşısında Ali taraftarlarını tedbir almaları ve kendilerini gizlemek suretiyle korunmalarının son derece doğal olduğu, zaten Hüseyin b. Ali'nin (61/680) şehit edilişi ve daha sonraki olaylar esnasında onların tutumlarını takıyye ile hareket etmeyi tercih ettiklerini gösterdiği belirtilmiştir.⁶² Hilâfet konusunda büyük yardım sözleriyle Kûfe'ye dâvet edilen Hüseyin b. Ali'nin Kûfeli'lerin gözleri önünde şehit edilmesi, onları tehdit karşısında gerçek niyetlerini gizleyip, takıyye uygulamak sûretiyle sessiz kalmayı tercih ettiklerini düşündürdüğü belirtilmiştir. Nitekim sonradan takıyye sebebiyle Hz. Hüseyin'in yardımına gitmediklerinden dolayı pişmanlık duyarak, Tevvâbûn Hareketi'ni başlatmalarının bunu desteklediği

57 Şehristânî, el-Milel ve'n-nihâl (nşr. Muhammed S. Geylânî), I, 125.

58 Şehristânî, a.g.e., aynı yer.

59 Kâmil eş-Şeybî, a.g.m., s. 239; W. M. Watt, İslâm Düşüncesi, s. 35-36; P. Hitti,

60 Avni Alhan, a.g.m., s. 163.

61 Meselâ bk. Mes'ûdî, Mürücü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher (nşr. M. Muhyiddîn Abdülhamîd), II, 67; İbn Ebi'l-Hadîd, Şerhu Nehci'l-belâğa, XI, 43-34.

62 Avni İlhan, a.g.m., s. 163.

ileri sürülmüştür. Aslında baskı ve korku devirlerinde Şiiler arasında takıyye uygulamanın gerekliliğine inanmayan kimse olmadığı için konunun gündeme getirilmediği de ayrıca belirtilmiştir. Zira Zeyd b. Ali'nin (122/740) ayaklanma esnasında Şiileri açıktan mücadeleye teşvik için takıyye'nin câiz olmadığını ilk defa ilan etmesinin tıpkı Nafi b. Ezrak'ın takıyye halini benimseyerek gizlenen Hâricîleri açıktan isyana teşvik etmesine benzemekte olduğu ileri sürülmüştür.⁶³

Böylece takıyye'yi kitle olarak siyâset alanında ilk kullanan mezhep hakkında değişik görüşler olmasına rağmen Hâricîlerin ve Şiilerin birbirlerine yakın devrelerde aynı amaçla takıyye uyguladıklarını kabul etmek de muhtemeldir. Çünkü tarihî olaylar açısından her iki mezhep mensuplarının karşılaştıkları olaylar ve bunlara karşı alınan tedbirler hemen hemen aynı doğrultudadır. Bu duruma dikkati çeken Goldziher'in de belirttiği gibi "Hâricîler korunmanın gerçekleştirilmesi için takıyye'yi vasıta olarak kullanmaktayken, Şîa onu esas prensiplerinden biri haline koymuştur."⁶⁴

63 Avni İlhan, "Takıyye.." s. 163-164.

64 Ignaz Goldziher, el-'Akidetü ve'-ş-şeriatü fi'l-İslâm (Arapça'ya trc. Muhammed Yusuf Musa ve dğr.), s. 202.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞÎA'DA TAKIYYE

ŞİA'DA TAKIYYE

Takiyye'nin Şîa'da Yerleşmesi

Öteben beri Şiîliğin temelini siyâsî bir konu olan imâmetin teşkil ettiği bilinmektedir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Ali b. Ebî Tâlib'in halifeliğe daha lâıyk olduğu ileri sürülerek diğer halifeler reddedilmişti. İlk imam olarak kabul edilen Hz. Ali'nin başına gelen olaylar ve sonunda şehadeti onları Ehl-i Beyt taraftarlığında daha da ileri götürmüştü. Hasan b. Ali'nin Muâviye ile anlaşarak hilafetten çekilmesi ise Şiîleri imamlık arayışında büyük bir hayal kırıklığına uğratmıştı. Fakat Hüseyin b. Ali'nin Yezid'e biat etmeyip Mekke'ye gitmesi onlar için yeni bir ümit ışığı olmuştu. İleri gelen Şiîler kendisine biat ettiklerini ve derhal Kûfe'ye gelmesi gerektiğini bildiren mektuplar gönderdiler. Bu söz üzerine, Hz. Hüseyin Kûfe'ye geldiği zaman, umduğunu bulamamış ve Kerbelâ'da şehid edilmişti. Buna sebep olanlar Hüseyin'e ihanet edişlerinden pişmanlık duyduklarını göstermek ve onun intikamını almak üzere Tevvâbûn (tevbe edenler) hareketini başlatmışlardır.

Şiîlik adına sonu hezimetle biten tevvâbûn olayı da diğer başkaldırmalar gibi siyâsî yönden Emevîlere olan düşmanlıklardan kaynaklanmaktaydı. Nitekim Ali taraftarları, Abbâsî rejimini iktidara gelişinde, Emevîler aleyhine olmak üzere büyük çapta yapıcı bir rol oynamışlardı. Fakat Abbasîler idaresi altında oluşan işler, bir önceki rejimdekine nisbetle daha iyi gittiği söylenemez. Çünkü onlar da Şiîlere Emevîlerden pek farklı muamele etmemişlerdi.⁶⁵

Emevîlerin, daha önce Ehl-i Beyt'e bağlanan maaşları kesmesi ve Şiîlerin şahitliklerini kabul etmemesi gibi ağır baskılarına bir de Abbasîlerin Şîa ehline eziyet ve işkence anlamına gelen, en-Necef'te bulunan Ali b. Ebî

⁶⁵ İrfan Abdülhamîd, *Dirâsât*, s. 37-40; E. R. Fıglalı, *İmâmiyye Şîası*, s. 67 vd.; Philip K. Hitti, *İslâm Tarihi* (trc. Salih Tuğ), s. 667 vd.; Nevin Abdulhâlîk Mustafa, *el-Mu'arada*, s. 170-75, 214-216.

Tâlib'in ve daha da hürmet ve saygı gösterilen Kerbelâ'daki Hz. Hüseyin'in türbesini yıkması bütün Şiilerin hiç son bulmayacak olan kin ve nefretini siyâsî idarenin üzerine çekmesine sebep olduğu belirtilmektedir. Şiilere karşı takınılan bu umûmî hasmane tavrın valiler düzeyinde devam etmesi ve tahammül edilemez bir hal alışı neticesinde, kendini gizleme, olduğundan başka türlü görünme veya dînin isteyip aradığı bir takım icaplardan kendini muaf saymak (takıyye) prensibinin Şiiler tarafından benimsenmesinin en önemli sebebi olarak gösterilmiştir.⁶⁶

Siyâsî yönden böylesine çalkantılı bir dönemde yaşayan, Ehl-i Beyt mensubu Muhammed el-Bâkır (ö. 114/732) ve Câfer es-Sâdık'tan (ö. 148/765) bir taraftan kendine has itikâdî ve fikhî görüşler nakledilirken diğer taraftan da gerek idarenin mânevî baskısı gerekse siyâsî yenilgiler sebebiyle takıyye mantık kuralları dahilinde akâid esasları arasına alınarak, her Şiinin uyması gereken bir zorunluluk olduğunu belirtmek için, pek çok rivâyet nisbet edildiği kaynaklarda yer almaktadır.

Böylece Şîa'nın takıyye'yi bir ahlâkî prensip olmaktan çıkarıp ona başka bir esas katarak temel doktrinleri arasına aldığı belirtilmiştir. Buna göre şâyet bir Şîi muhaliflerini kendinden daha yüksek bir mevkide görürse, kendisi ve taraftarları için bir koruma tedbiri olmak üzere yüksek makamdaki o zatın düşünce ve inanışlarını görünüşte dil ile paylaşır gözükmele kalmayıp, aynı zamanda yalancılıktan hasmının fikirleri doğrultusunda davranıp hareket etmek zorunda olduğu kabul edilmiştir.⁶⁷

Ayrıca Şîa'nın, Hicrî II. asrın ortalarından itibaren yabancı bilgi ve felsefenin de tesiri ile aklî hareketin gelişmesini sağladığı diğer fırka ve gruplara paralel olarak hatta onlardan önce kendi prensiplerini sistematize ettiği belirtilmiştir. Bu cümleden olarak sünnîlerin başında bulunan halife gibi sadece dünyevî işlerde hüküm sahibi değil aynı zamanda İslâm Hukuku (şeriât) alanında tefsirler yapıp hüküm ve kural koyma yetkisine sahip olan ve asla hata etmez bir öğretici durumundaki imama ancak uyulabileceğinin

⁶⁶ bk. Mes'ûdî, Mürûcu'z-Zeheb, II, 67; VII, 302-3; M. Cevâd Muğniyye, Ma'a's-Şiati'l-İmâniyye, s. 102; İbn Ebi'l-Hadîd, Şerhu Nehci'l-Belağa, I, 356; eş-Şeybî, et-Takıyyetü, s. 240; Hitti, İslâm Tarihi, II, 678.

⁶⁷ bk. I. Goldziher, Introduction to Islamic theology and law (trc. Andras and Ruth Hamori), s. 180-181, 217; Hitti, İslâm Tarihi, II, 678.

benimsendiği tesbit edilmiştir. Fakat bunu gerçekleştirecek gücü bulamayan Şîa'nın daima muhalefette kaldığı fikir ve görüşlerini açıkca ortaya koyma imkanını bulamadığı görülmektedir. Bu durumda muhtemelen hakimiyetleri altında yaşamak zorunda kaldıkları devletlerin halifeleri ve vâlileri iktidarda kaldıkları ve imkân nisbetinde Şîiler üzerinde baskı kurdukları müddetce onları fiilî idareciler olarak kabul etmek sûretiyle takıyye esasına uygun bir tarzda hareket edip kendilerini emniyete almayı ve benimsedikleri gizli imamla işbirliği yapmayı ilke edindikleri belirtilmiştir.⁶⁸

Böylece baskı altında tutulan bir azınlık durumundaki Şîiler, yerleşik düzene karşı bazen ayaklanma sûretiyle bazen de Ali soyundan gelen ve onlara göre gerçek velâyetin verildiği bir imama gösterdikleri bağlılık gereğince takıyye örtüsü altında ancak dayanabildikleri ve direnişlerini sürdürebildikleri sonucuna varılmıştır.⁶⁹

Öte yandan takıyye anlayışının bilhassa Şîi halk arasında yerleşmesinde ve müzmin bir hal almasında siyâsî çalkantıların rolünün de unutulmaması gerektiği belirtilmiştir.

İslâm, sınıf, ırk ve din farklılıklarını ortadan kaldırmak üzere gelmiş olmasına rağmen müslümanlar içinde birbirine düşman veya müsamahasız fırkalar, guruplar oluştuğu belirtilerek milletin fertleri birbirleriyle uğraşırken saltanat ve mülk sahiplerinin tantanalı bir hayat adına buna göz yumması sebebiyle çok geçmeden İslâm âleminin ikiye bölündüğü; kardeşliğin yerini düşmanlığın aldığı, Ali b. Ebî Tâlib'e lânet etmek Emevîlerin, Muaviye'ye lânet de Kûfelilerin alâmeti olduğu bildirilmiştir.

Şîa üzerinde baskı arttıkça kötülenerler listesine başkalarının da eklendiği, Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) Ehl-i Beyt'inden hiçbirini Ebû Bekir ve Ömer'den teberrî etmediğini açıklamasına rağmen Ali b. Ebî Tâlib'in hakkını aldıkları gerekçesiyle zâlim sayıldıkları, nihâyet kötü idareler sonucu mücadelenin Şîi halk ile Sünnî halk arasına kaydırılmış olduğu ifade edilmiştir.

⁶⁸ A. Emîn, *Fecru'l-İslâm*, s. 274-276; Hitti, *İslâm Tarihi*, II, 678.

⁶⁹ bk. Kâmil eş-Şeybî, "et-Takıyyetü.." s. 242-243; W. M. Watt, *İslâm Düşüncesi*, s. 346; Hitti, *İslâm Tarihi*, II, 678-679.

Gelip geçen iktidarların mezhep anlayışlarını istismar edip, siyâsetlerine âlet etmeleri sürdükçe Şîa üzerinde baskılar artarak devam etmiş ve sonunda takıyye anlayışının bilhassa cahil Şîî halk arasında “sövmeyi gizlemek” şekline dönüştüğü tesbit edilmiştir. Fakat gerçek bir idareci sıfatıyla onların aralarındaki kavga ve kırgınlığı giderecek bir tutum karşısında halkın her zaman samimi ve barıştan yana olduğu da belirtilmiştir.⁷⁰

Bu arada Ehl-i Beyt'e taraftar olduklarını söyleyen kitleler veya onlar adına ortaya çıkanlar sürekli anlaşmazlık halinde olduklarından, belli isimleri olan veya isimsiz bir çok fırka oluşturmuşlardır. Bunun içindir ki Şîî gurupların tümünün takıyye anlayışını tesbit etmek, hele hele mütedil Şîanın bile reddettiği Gulatın takıyye görüşünü araştırmak, hem zaman hem de tezin hacmi bakımından mümkün değildir. Bu bakımdan çalışmamızda İmâmiyye, İsmâiliyye ve Zeydiyye'nin takıyye anlayışı bahis konusu edilecektir.

70 bk. Kâmil eş-Şeybî, “et-Takıyyetü..” s. 253-54; Avni İlhan, “Takıyye Doğuşu ve Gelişmesi”, s. 166-67.

A- İMÂMIYYE'DE TAKIYYE

Hız. Peyamber'in vefatından sonra Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661) ve sırasıyla onun iki oğlu ile torunlarını Allah'ın emri peygamberin tayini ve vasiyeti ile meşrû imam kabul eden ve böylece oniki imama inanmayı dinin bir rûknü olarak görenler bu isimle anılırlar. Günümüzde "Şîa" denince genellikle bu fırka anlaşılır. Oniki imam kabul ettiklerinden dolayı "isnâaşeriyye" (onikiciler); imamlara inanmayı îmânın şartlarından biri olarak gördüklerinden dolayı "imâmiyye" îtikad, ibâdet ve muâmelatta Cafer es-Sâdik'ın görüşlerine dayandıklarını belirttikleri için de "Caferriye" denmiştir.⁷¹

Gerek İmâmiyye Şîliğinde takıyye'nin çok önemli bir yer tutmasından gerekse Şîa'nın ana grubunu oluşturmasından dolayı bu konuda en geniş kaynağa sabip olan Şîi fırkasıdır denebilir. takıyye sebebiyle kıyasıya eleştirilere hedef olmasına, güvensizlikle suçlanmasına ve görüşlerinin temelsiz, işlerinin de aldatmaca olduğu ileri sürülmesine rağmen⁷² Şîi yazarlar eserlerinde takıyye'nin İslâmî bir kural olduğunu ısrarla savunmuşlardır.⁷³ Burada yapılan tartışmalara pek fazla girmeden, İmâmiyye fırkasının takıyye anlayışı tarihî seyri içerisinde kendi kaynaklarına dayanılarak incelenecektir.

İmâmiyyeye göre, inancı gizleme, Şîliği saklama, Sünnî çevrelerde sünnî gibi görünme anlamına gelen takıyye, aslında sadece Şîiler üzerinde

71 bk. Mustafa eş-Şek'a, el-İslâm bilâ mezâhib, s. 184; E. R. Fiğlalı, Çağımızda İtikâdi İslâm Mezhepleri, s. 140.

72 bk. İhsan İllâhî Zâhir, eş-Şîa ve's-sünne (trc. Sabri Hizmetli, Hasan Onat), s. 140 vd.; Kâmil eş-Şeybî, et-Takıyyetü, s. 233; İrfan Abdülhamid Dirâsât, s. 59; Bedüzzaman Saîd Nursî, Lem'alar, s. 22-23.

73 Msl. Bk. Abbas Ali el-Müsevî, Şubûhat havle's-Şîâ, s. 11 vd.; Kâşifu'l-ğitâ, Aslu's-Şîâ, s. 150-153; Muhammed Fevzi, Mefhûmu't-Takıyye, s. 13 vd.; Ali Şeriatî, Ali Şiası ve Safevî Şiası, (trc. Feyzullah Artınlı), s. 218 vd.

baskıların yoğunlaşp can ve mal korkusu söz konusu olduğu zaman başvurubulabileceği kabul edilmesine rağmen onların takıyyeyi bir politika ve manevra aracı olarak da kullandıkları bilinmektedir. Oldukça karışık bir yapıya sahip olan bu prensibin İmâmiyye Şiîliğindeki konumunun tam tesbit edilebilmesi için iki yönden ele alınması gerekmektedir.

1- Mücâdele (savaşım) Takıyyesi: İmanın korunması için gizli mücâdelenin özel koşullarına uymak savaşım takıyye'sidir. Yani Şîa'nın düşünceye dayalı faaliyet göstermesi, toplumsal ve siyâsal bir savaşımında bulunması ama kendini belli etmemesi, fitne nedeniyle hilâfet odağı karşısında ortaya çıkmaması, boş yere kayba uğramaması, kendi örgütünü, gücünü ve canını tehlikeye atmamasıdır. Bu durumda takıyye hilâfet karşısında güç ve odakları koruma, mücâdelenin sürmesi için düşman karşısında bozguna uğramama yolunda bir güvencedir. Bazan lâıık ve faydalı bir ferdin yetişmesi için bir toplumun yıllarca zahmet çekip güç harcadığı hatırlatılarak, hiç bir sorumluluk duymadan ani duygulara kapılıp onun heder edilmemesi gerektiği, zîra Hz. peygamber'in de ilk üç yılda takıyye ile hareket ettiği belirtilmiştir.⁷⁴

Ayrıca bu çeşit takıyyeye, Emevî ve Abbasî rejimlerinde yaşayan imamların hayatları örnek olarak kabul edilmiştir. Tarih boyunca bu tür takıyye siyâsî ortama göre değişkenlik göstererek kullanılmıştır; Şîa'nın idareye hâkim olmasıyla bu nevi takıyye önemini kaybetmiş ve hatta yasaklanmıştır. İdârî baskılar, zulüm ve işkenceler arttıkça kendilerini korumak için en faydalı bir araç olarak bunu kullanmışlardır.⁷⁵

Bu durum İmâmiyye Şîa'sınca en mûteber sayılan kaynaklarda açıkca görmek mümkündür. Nitekim 5. imam olarak kabul edilen Muhammed b. Ali el-Bâkır (ö. 114/732), Emevîlerin takibatından veya idârenin mânevî

74 Muhammed Bâkır, el-Meclîsî, Bihâru'l-Envar, LXXII, 426 vd.; Muhammed Fevzî, Mefhûmu't-takıyye, s. 14; Ali Şeriatî, Ali Şîâsî, s. 218-19; A. Gölpinarlı, Şiîlik, s. 563-564; Kâmil eş-Şeybî, et-Takıyyetü, s. 240 vd.; İrfan Abdülhamîd, Dirâsât, s. 59-60; Nevin Abdülhâlık Mustafa, el-Mu'ârada fi'l-fikri's-Siyâsiyyi'l-İslâmî (trc. Vecdi Akyüz), s. 244; N. M. Şirâzî, Takıyye, s. 44; Zeyneb Mahmud el-Hudayrî, Dirâsetün felsefiyyetün li ba'di'l-firaki's-Şîiyye, s. 25-26.

75 Muhammed Fevzî, Mefhûmu't-Takıyye, s. 29 vd.; Abbas Ali el-Müsevî, Şubuhât, s. 21vd.; Ali Şeriatî, Ali Şîâsî, s. 219; İrfan Abdülhamîd, Dirâsât, s. 60-61; Kâmil eş-Şeybî, et-Takıyyetü, s. 240-250; Kâşifu'l-ğitâ, Aslu's-Şîa, s. 151-152.

baskısından korunmak amacıyla gayet net ve kesin bir ifadeyle "Bizim takıyye hakkındaki inancımız şudur: Takıyye vâcipdir ve onu terkeden namazı terkedenle aynı durumdadır"⁷⁶ dediği rivâyet edilmektedir.

Altıncı imam Cafer Sâdık'ın (ö. 148/765) yine aynı açıklıkta "takıyye benim ve atalarımın dînidir; takıyyesi olmayanın dîni de yoktur."⁷⁷, "Kaaim (13. imam) ortaya çıkıncaya kadar takıyye vâciptir ve terketmek câiz değildir. Takıyye'yi Kaaim'in ortaya çıkışından önce terkeden kimse Yüce Allah'ın dîninden ve İmâmiyye mezhebinden çıkmış, Allah'a, Rasûlüne ve imamlara muhalefet etmiş olur."⁷⁸ şeklindeki sözleri konuya daha geniş boyutlar getirmektedir.

Baskı ve korkunun devamı Şîa'da takıyye'yi daima canlı tutmuştur. Nitekim Emevî zulmünden kurtulmak amacıyla Abbasîleri destekleyen Şîiler yeni devletten umduklarını bulamamışlar hatta baskı ve işkence daha da artmıştı. Abbasî baskısından korunmak isteyen Şîilerin bu durumda Cafer es-Sâdık'ın "Dinin onda dokuzu takıyye'dir. Takıyye'si olmayanın dîni de yoktur. Takıyye nebiz ve mest üzerine mesh etmenin dışında her şeyde geçerlidir."⁷⁹ sözünü rivâyet ettikleri görülmektedir.

Emevî'lerin yıkılışı, Abbasîlerin kuruluşu gibi karışık bir dönemde yaşayan Cafer es-Sâdık'a dayandırılan bu nevi rivâyetler oldukça çoktur. Bunlar arasında her ne kadar Takıyye'nin zarûrî olduğunu vurgulayan rivâyetler varsa da gerçekte çoğu takıyye'ye teşvik için ya yapılaş şekline ya da iyi ve güzel olduğuna dairdir. Nitekim "Emirlik bir görüş meselesi olduğu sürece, insanlarla (muhaliflerle) dıştan kaynaşın ama içten karşı çıkın."⁸⁰ Yine "Onların (Şîi olmayanların) takıyye icâbı hastalarını ziyâret ediniz, cenazelerinde bulununuz ve mescidlerinde namaz kılınız."⁸¹ sözleri bu kabildendir.

76 bk. İbn Bâbeveyh, Risâletü'l-İ'tikâdâtü'l-İmâmiyye (trc. E. Ruhi Fiğlalı), s. 127; Ayrıca bu dönemde Şîa'ya yapılan baskılar için bk. Mes'ûdî, Murûcü'z-Zeheb, II, 67; İbn Ebi'l-Hadîd, Şerhu Nehci'l-Belağa, XI, 43-44; Kâmil eş-Şeybî, et-Takıyyetü, s. 243.

77 Küleynî, Kâfî, II, 219; Seyyid Mirza Hasan, el-Kavâidü'l-fikhiyye, V, 45.

78 İbn Bâbeveyh, İ'tikâdât, II, 128.

79 Küleynî, Kâfî, II, 217; Kâmil eş-Şeybî, et-Takıyyetü, s. 242; Hasan el-Müsevî, Kavâid, V, 47.

80 Küleynî, Kâfî, II, 220; İbn Bâbeveyh, İ'tikâdât, s. 129.

81 İbn Bâbeveyh, İ'tikâdât, s. 129.

Takıyye'nin iyi ve güzel bir şey olduğu konusunda ise bazı âyetler delil olarak kullanılmıştır. Meselâ Cafer es-Sâdık, (ö. 148/765) "...kötülüğü iyilikle giderirler"⁸², âyeti sorulduğunda "iyiliği" takıyye yapmak "kötülüğü" de takıyyeye uymamak şeklinde yorumlamıştır. Yine "Doğrusu Allah katında en üstün olanınız en çok sakınanınızdır."⁸³ âyetini de "en çok sakınanınız takıyye ile amel edeninizdir."⁸⁴ şeklinde açıkladığı belirtilmiştir.

Bunun yanında Muhammed Bâkır (ö. 114/732) takıyye'den daha faydalı bir şey olmadığını, takıyye'nin mü'min için Cennet, kul ile Allah arasında bir binit olduğunu belirttikten sonra babasının dünyada hiç bir şeyin kendisine takıyye'den daha sevimli gelmediğini, kimin takıyyesi varsa Allah'ın onu yücelttiğini, kimin de takıyyesi yoksa Allah'ın onu alçalttığını⁸⁵ ifade ettiğini nakleder.

İmâmiyye'nin Kütüb-i Erbâa diye bilinen kitaplarından ikincisinin yazarı olan İbn Bâbeveyh el-Kummî'nin de (ö. 381/991) Şîa'nın inanç ve görüşlerine muhalif bir idarenin baskısı altında yaşadığını belirtilerek, onun da aynı sebepten, Şîilerin korunması, idarenin baskısından kurtulmak ve ibâdetlerin yapılabilmesi için takıyye'nin uyulması gereken zorumlu bir dîni kural olduğunu⁸⁶ açıkca ilan ettiği belirtilmiştir. Fakat talebesi Şeyh Müfid (ö. 412/1021)'in ise canı korumak için takıyye'nin vâcib olduğunu bunun ötesinde ise yapılmasına sadece izin verildiğini hatta bazı vakitlerde terkedilmesinin yapılmasından daha üstün olduğunu belirttiği, ama bir mü'mini öldürmek veya dinde bozgunculuğa yol açabilecek durumlarda takıyye'yi kesinlikle câiz görmediği tesbit edilmiştir.⁸⁷

Zaman geçip, Şîa üzerinden baskılar kalkıp kendi devletlerini kurduklarında artık bu tür takıyye'ye ihtiyaç azaldığı, öyle ki son devir Şîi âlimlerinin görüşleriyle Ehl-i Sünnet'in görüşü hemen aynı noktaya geldiği tesbit edilmiştir. nitekim Allâme Nâsiruddîn et-Tûsî'nin (ö. 490/1069)

82 er-Ra'd 13/22.

83 Kuleynî, Kâfî, II, 417.

84 İbn Bâbeveyh, İ'tikâdât, s. 128.

85 Kuleynî, Kâfî, II, 217-220.

86 bk. İbn Bâbeveyh, İ'tikâdât, s. 127-30; İrfan Abdülhamîd, Dirâsât, s. 60.

87 Şeyh Müfid, Evâilü'l-Makâlât, s. 98 (İ'tikâdât içinde, 220-221); İ. Abdülhamid, Dirâsât, s. 60; N. M. Şîrâzî, Takıyye, s. 40-41.

takiyye'ye ancak can korkusu ve dinde büyük bir fesada sebep olacak durumlarda izin verildiğini bunun dışında ise yasaklandığını ortaya koyduğu belirtilmiştir.⁸⁸

Tarihi akışı içinde nakledilmeye çalışılan bu tür takiyye aslında İmâmiyye Şîa'sında, dostla bütünleşme ve muhaliflerle mücâdele yolu olarak kabul edilir. Aynı zamanda bir "amelî taktik" olup şartlara ve durumlara bağlıdır. Bu yüzden dînî yetkililerin tavsiyesiyle kimi zaman yasaklanır ve haram kılınır. Nitekim İmam Humeynî "Takiyye şu anda küfürdür. Onun bir kenara bırakılması ve zâlim yöneticilere karşı çıkılması gerekir."⁸⁹ demektedir.

2- Vahdet (birlik) Takiyyesi: Geniş anlamda, İslâm toplumunda Şîa'nın başvurduğu takiyye, kendine ait çelişkili konuları açarak İslâm birliğinde karışıklığa sebep olmama amacını taşıdığı ileri sürülmüştür. Bu nedenle Cafer Sâdık'ın "Doğrusu mü'mine karşı riya ile davranmak şirktir; evinde münafığa (sünnî) karşı riyakâr olmak bir ibadettir".⁹⁰ dediği rivâyet edilir. Bu tür takiyye ile Şîa'nın kendi inancını koruduğu fakat bunun İslâm toplumu içinde tefrikaya, parçalanmaya ve düşmanlıklara meydan vermeyecek biçimde kullandığı bir örtü gibi olduğu açıklanmıştır. Nitekim, Cafer-i Sâdık'ın mescitte iken aleyhinde konuşan birisini duyunca, görünmemek için hemen bir sütunun arkasına gizlendiğini⁹¹ söylediği nakledilir.

Ayrıca Şîî âlimler ayrıcalık yapmamak için Mekke ve Medine'deki cemaat imamının arkasında takiyye îcabı namaz kılmanın mümkün olduğunu, çünkü imamlarının şîî olmayanlarla birlikte takiyye icabı birinci safta namaz kılan bir kimsenin sanki Allah'ın Rasûlü ile ilk safta namaz kılan biri gibi olduğunu⁹² belirttiğini söylerler.

Taassup, ihtilafı konulara dayanmak ve iç bünyede karışıklığı sebep olan durumları gündeme getirmekten kaçınmak, aynı safta bulunanların

88 bk. İrfan Abdülhamîd, Dirâsât, s. 61.

89 Âyetullah Humeynî, el-Hukûmetü'l-İslâmiyye (nşr. Hasan Hanefî), s. 142; Mehdi Bâzergân, el-Haddu'l-Fâsil beyne'd-Dîn ve's-Siyâse, (trc. Fâdîl Rasûl), s. 124; Muhammed Abdulkerîm 'Atûm, en-Nazariyyetü's-siyâsiyyeti'l-mu'aşarâti li'ş-Şîa, s. 108-109; N. M. Şîrâzî, Takiyye, s. 10-11; M. A. 'Atûm, en-Nazariyyetü's-siyâsiyyeti'l-mu'aşarâti li'ş-Şîa, s. 108-109.

90 İbn Bâbeveyh, İ'tikâdât, s. 129; Ahmed Emin, Duha'l-İslâm, III, 248.

91 İbn Bâbeveyh, İ'tikâdât, s. 129.

92 İbn Bâbeveyh, a.g.e., s. 129.

muhalif görüşlerine katlanmak, birbirinin düşünce ve işlerine saygı göstermek, düşman karşısında ortak hedeflerin ve toplumun korunması için azınlığın uyguladığı takıyye bu nevi takıyyenin kapsamına girdiği belirtilmektedir. Ali b. Ebî Tâlib'in iç karışıklıklar karşısındaki tutumu buna örnek olarak gösterilirken⁹³ Cafer es-Sâdık'ın aynı amaçla Şiîlere, Şiî olmayanların hastalarını ziyaret etmelerini, cenazelerinde bulunmalarını ve mescidlerinde namaz kılmalarını söylediği⁹⁴ rivâyet edilir.

Aslında İslâm birliğini koruma gerekçesiyle yapıldığı iddia edilen bu tür takıyye İmâmiyye Şîasına ters düşen bazı tarihi olayların haklı gösterilme aracı durumunda olduğu da gözardı edilmemelidir. Diğer bir ifâdeyle Şîanın ileriye sürdüğü bir takım görüşlerin gerçekler karşısında tutarsızlığını telâfi etme yolu olduğu söylenebilir. Nitekim Ali b. Ebî Tâlib'in kendinden önceki halifelere karşı tutumu takıyye olarak yorumlanmıştır. Oysa ki Allah'ın emri, peygamberin tayini ve vasiyeti ile meşrû imam, hatadan korunmuş bir kimsenin kendi hakkını istememesi, hakkını alanlara karşı susması ve açıkca imamlığını ilân edip bu uğurda savaşmayıp uzun yıllar beklemesi açık bir zıtlık teşkil etmektedir.

İmâmiyyenin imâmet inancından kaynaklanan bu açmaz ancak takıyye ile aşılabilir bir çözüm yolu bulunabilmektedir. Bunun yanında yine Hasan b. Ali'nin (ö. 50/670) hilafetten vazgeçip Muâviye ile anlaşması, İmâmiyye için ayrı bir problem çıkarmaktadır. Çünkü Şîa'ya göre Allah'ın emriyle imam tayin edilen zatın imametle meşgul olması, gerekirse bu uğurda savaşması imamlığın gereklerindedir. Olay bunun tersi olunca, Şîa yine problemini takıyye ile çözümlenmeye yönelmektedir.⁹⁵

Araştırmacılar, bu tür takıyye ile İmâmiyye Şîa'sının imamet anlayışı arasında yakın bir ilgi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yukarıda belirtildiği gibi İmâmiyye'nin temelini siyâsî bir konu olan imamet oluşturur. İmam ise hatasız ve masumdur. Bunun için Şîa tarafından ileri sürülen görüşler daima imamlara dayandırılarak daha etkili hale getirilmek istendiği belirtilmektedir.

93 Ali Şerîatî, Ali Şîası, s. 218; Ayrıca Hz. Ali'nin Takıyye olarak yaptıkları hk. geniş bilgi için bk. Âlûsî, Mihtasaru't-tuhfeti'l-isnâaşeriyye, s. 290-298; N. M. Şirâzî, Takıyye, s. 49-54.

94 İbn Bâbevyh, İ'tikâdât, s. 129.

95 Mûsâ el-Mûsevî, eş-Şîatü ve't-tashîh es-Sıra' beyne's-Şîati ve't-Teşeyyü, s. 52-54; İrfan Abdulhamid, Dirâsât, s. 59-63.

Fakat gerçekte imamların iddia edilenin aksini söyleyip yaptıkları isbat edilince, Şii âlimler, takıyye prensibini ileri sürerek onların asıl inançlarının kendi söyledikleri gibi olduğunu, fakat tehlikeden korunmak amacıyla takıyye yaparak değişik, görüş beyan etmek zorunda kaldıklarını savundukları ortaya konmuştur. Ancak bu sebeple imamın hatadan uzak ve masum olarak kalabildiği, aksi halde takıyye iddiası olmaksızın imamın hatasız kalabilmesinin mümkün olamayacağı ifade edilmiştir.⁹⁶

Ayrıca Şîa'yı takıyye yapmaya zorlayan sebepler arasında, imamlardan aynı konuda çelişkili bir kaç rivâyetin bulunması da unutulmamalıdır. Nitekim, bu konuya temas eden Rıza el-Muzaffer, çelişkili rivâyetlerin takıyye icabı söylenmiş sözler olduğunu belirtmektedir.⁹⁷ Belki de bu sebeplerden dolayı takıyye Şîa için bir rahmet sayılmış, takıyyesi olmayanın îmânı da olmayacağı sık sık tekrarlanmıştır.⁹⁸

1- Kimler Takıyye Yapabilir?

İmâmiyye Şîa'sında takıyyenin toplumun bütün fertlerini içine alacak şekle getirildiği görülmektedir. Nebilerin ne vahiyden önce ne de sonra büyük veya küçük günah işleyemeyeceğini ancak takıyye icabı küfür izhar etmelerinin câiz ve mümkün olduğu görüşü⁹⁹ Şîa'ya göre peygamberlerin de takıyye yapabileceğini ortaya koymaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'e takıyyesi olmayan bir mü'minin, başı olmayan bir cesede benzettiği rivâyeti isnat edilmiştir.¹⁰⁰ Yine Hz. İbrahim'in putları kırmak için bayram kutlamasına katılmamak amacıyla kavminin yaptığı gibi "yıldızlara bakıp" adetâ onlardan haber alırcasına "ben hastayım"¹⁰¹ demesinin, Hz. Yusuf'un küçük kardeşini yanında alıkoymak bahanesiyle diğer kardeşlerini bile bile hırsızlıkla

⁹⁶ bk. el-Eş'arî, Makalâtu'l-İslâmiyyîn, I, 55; Goldziher, el-Akide, s. 202; Ahmed Emin, Duha'l-İslâm, III, 246 vd.; Fecru'l-İslâm, s. 274-276; İrfan Abdülhamîd, Dirâsât, s. 61-62; E. R. Fiğlalı, İ'tikâdî İslâm Mezhepleri, s. 166; S. Uludağ, İslam'da İnanç Konuları, s. 307-308.

⁹⁷ Rızâ el-Muzaffer, Akâidü'l-İmâmiyye, (trc. A. Gölpinarlı), s. 141.

⁹⁸ bk. İbn Babevyh, İ'tikâdât, 127; Küleynî, Kâfî, II, 217; Meclîsî, Bihâr, LXXII, 396 vd.; Hasan el-Müsevî, Kavâid, V, 45 vd.

⁹⁹ Taftazânî, Şerhu'l-'akâid (trc. Süleyman Uludağ), s. 304.

¹⁰⁰ Meclîsî, Bihârü'l-envâr, LXXII, 414.

¹⁰¹ es-Saffât 37/88-9.

suçlamasının¹⁰², hakkın veya gerçeğin ortaya çıkması adına birer takıyyeden ibâret olduğu bildirilmiştir.¹⁰³

Şîî inançlarına göre peygamberden sonra en büyük yetkili önder konumundaki imamların da sadece takıyyeye izin vermekle kalmayıp, kendi hayatlarında uyguladıkları ve ona teşvik edici sözler söyledikleri görülmektedir. Zaten Şîî kaynaklarda yer alan bu konudaki haberlerin hamen hepsi onlara dayandırılmaktadır. Nitekim birinci imam olarak kabul edilen Ali b. Ebî Tâlib'in mü'min için en üstün amelin takıyye olduğunu, canını ve kardeşlerini ancak onunla koruyabileceğini¹⁰⁴ söylediği rivâyet edilmiştir. Ali b. Hüseyin'in (ö. 61/680) ise mü'minin günahını önünde sonunda Allah'ın affedip temizleyeceğini ancak takıyyeyi terketmekten dolayı kazandığı günahın asla affedilmeyeceğini¹⁰⁵ haber verdiği bildirilmiştir.

Yine takıyyeden daha değerli hiç bir şey olmadığını ve takıyyenin mü'minin cenneti olduğunu belirttiği rivâyet edilen Muhammed el-Bâkır'ın (ö. 114/732) "Eğer başınızda adaletsiz ve zâlim bir idâre varsa onlarla zâhîren kaynaşın fakat içinizden de karşı çıkın."¹⁰⁶ dediği kaynaklarda yer almaktadır. Nitekim İmam Musa b. Cafer'in (ö. 183/799), talebesine gönderdiği mektupta kendilerinin söylediği iddia edilen bir şey duyduğun zaman, tersinin doğru olduğunu bilsen dahi, imamların onu niçin ve hangi şartlar altında söyledikleri bilinemeyeceği için, kesinlikle hiç bir şey söylememesini tavsiye ettikten sonra "Sana bildirdiğimize inan, gizlenmesini istediğimizi ise açıklama"¹⁰⁷ dediği rivâyet edilmiştir.

Mûteber Şîî kaynaklarda imamların takıyye yaptığına dair bilgilere sıkça rastlanmasına rağmen İmam Humeynî'nin İslâm fâkihlerinin mübahlardan bile bir çoğunu terketmesi gerektiğini, fâkih olmayanlar için takıyyeye izin verilen yerde, fâkihlerin takıyyeye başvurmaması gerektiğini savunmuştur. Takıyye'nin mezhebi korumak için yapıldığını ve Şîa'nın güçsüz bulunduğu ilk devirlerde müsaade edildiğini ileri sürerek onun ancak ayrıntılarda geçerli

102 Yusuf, 12/58.

103 Bk. Kuleynî, Kâfî, II, 217; Meclîsî, Bihârü'l-Envâr, LXXII, 396-97, 407; Muhammed Fevzî, Mefhûmu't-Takıyye, s. 18-21; N. M. Şîrâzî, Takıyye, s. 21.

104 Meclîsî, Bihâr, LXXII, 414.

105 Meclîsî, Bihâr, LXXII, 415.

106 Kuleynî, Kâfî, II, 220; Meclîsî, Bihâr, LXXII, 414.

107 İhsan İlähi Zâhir, eş-Şîa ve's-sünne (trc. S. Hizmetli, H. Onat), s. 146.

olabileceğini fakat İslâm'ın ana ilkelerinin veya haysiyetinin tehlikeye düşmesi halinde kesinlikle takıyye yapılamayacağını ilân ettiği görülmektedir.

Allah'ın hükmüne aykırı bir açıklamada bulunmaya zorlanan bir fâkihin "takıyye yoludur ve atalarımın yoludur" rivâyetine dayanarak asla boyun eğip isteklerini yerine getirmek için takıyyeye müracaat edilemeyeceğini bildirmiştir. Ayrıca bir fâkihin zâlimlerin örgütüne girmesi ile zulmün ekmeğine yağ, İslâm'a leke sürüleceği biliniyorsa, öldürülecek olsa bile girmemesi gerektiğini de açıklamıştır.¹⁰⁸

Öte yandan İmâmiyye Şîa'sında takıyye oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Öyle ki, her zarûret anında takıyyenin mümkün olduğu, bu zarûreti ise takıyye sahibinin herkesten daha iyi bileceği kabul edilmiştir. Nitekim Cafer es-Sâdık'ın "Takıyye nebiz ve mest üzerine mesh etmenin dışında her şeyde geçerlidir." dediği nakledilmektedir. Ancak dinde bozgunculuğa yol açabilecek durumlarda veya kan dökülmesiyle neticelenecek hallerde takıyyenin câiz olmadığı belirtilmiştir. Zîra, takıyyenin kan dökülmesini önlemek için câiz kılındığı; iş kan dökülmesine gelince bu konuda takıyye yapılamayacağı rivâyet edilmiştir.¹⁰⁹ Buna göre İmâmiyye sözle takıyye yapılması gereken her yerde bunu yapmak zorundadır. Fiille takıyye yapmaya da müsaade edilmiştir. Ancak bununla sadece Allah'ın hukukundan ihlâl edilebileceği kabul edilmiş, başkasına zararı dokunacak durumlarda ise yasaklanmıştır.¹¹⁰

2- Takıyyenin Süresi

İmâmiyye Şîa'sına göre takıyyenin ne zamana kadar geçerli olduğu, kaynaklarda gayet net bir şekilde ifâde edilmiştir. meselâ İmam Rızâ'nın, verâsı olmayanın dîni, takıyyesi olmayanın imanının olmayacağını söylemesi üzerine bunun ne zamana kadar böyle olduğu sorulmuş, onun da "bilinen vakte kadar, yani Kaaim'imizin (13. imam) ortaya çıkacağı vakte kadardır.

108 Humeynî, el-Hukûmetü'l-İslâmiyye (Objektif Yayınları), s. 206-207; Muhammed Abdülkerîm 'Atûm, en-Nazariyyetü's-Siyâsiyyeti'l-Mu'asaâti li's-Şîa, s. 109.

109 Küleynî, Kâfi, II, 217-220.

110 Takıyyenin çeşitleri için bk. Hasan el-Müsevî, el-Kavâid, V, 45 vd; Kâşifu'l-ğitâ, Aslu's-Şîa, s. 151, 153.

Kaaim'imizin ortaya çıkmasından önce takıyye ile amel etmeyi terkeden bizden değildir."¹¹¹ cevabını verdiği rivâyet edilmiştir.

Ali b. Hüseyin'in, (ö. 94/712) kaaim ortaya çıkmadan önce takıyyenin terkedilmemesi gerektiğini, takıyyeyi terkedenleri ise daha kanatları düzelmeden yuvasından uçmak isteyen ve fakat çocukların eline düşerek onların oyuncağı olan bir kuş yavrusuna benzettiği bildirilmiştir.¹¹² Buna göre İmâmiyye, takıyyenin İmamü'l-Kaaim ortaya çıkıncaya kadar vâcip olduğunu ve ondan vazgeçmenin câiz olmadığını kabul etmiştir. Nitekim İbn Bâbeveyh (ö. 381/991) takıyyenin vâcip olduğunu belirttikten sonra onun Kaaim'in ortaya çıkacağı güne kadar kaldırılmasının câiz olmadığını ve takıyyeyi daha önce terkedenlerin Allah'ın dîninden ve İmâmiyye mezhebinden çıkmış, Allah'a Rasûlüne ve İmamlara muhalefet etmiş olacağını bildirmiştir.¹¹³

Hülâsa, takıyye Şiî kaynaklara göre dînî bir akîdedir ve onu terkeden namazı terkedenle aynı durumdadır. Vâciptir ve kaaimin ortaya çıkacağı âna kadar terketmek câiz değildir; Kaaimin ortaya çıkışından önce takıyyeyi terkeden Allah'ın ve İmâmiyye'nin dîninden çıkmış olur. Bununla birlikte en basit bir Şiî ahlâk kitabında bile bir taraftan, Ehl-i Beyt imamlarının, hayatlarında, devlet yönetimine sahip olamayacaklarını ve taraftarlarının, başka iktidar sahiplerinin hükümleri altında, onların zorlarına, mümkün olduğu kadar karşı durarak yaşayacaklarını bildiklerinden; kendilerinin ve taraftarlarının canlarını korumak, dünyalarına ve dinlerine bir zarar, bir kötülük gelmemesini sağlamak için takıyyenin şart olduğunu savundukları kaydedilirken, diğer taraftan da Ali b. Ebî Tâlib'in "İmân, sana zararı dokunacak bir yerde doğruluğu, fayda temin edecek olan yalana tercih etmendir."¹¹⁴ şeklindeki vecîzesi yan yana yer alabilmektedir.

111 Meclisî, Bihâru'l-Envâr, LXXII, 412.

112 İhsan İlahî Zâhir, eş-Şiâ ve's-Sünne, s. 191.

113 İbn Bâbeveyh, İ'tikâdât, s. 128.

114 bk. İ. A., R. Strothmann, "takiya" md.; N. M. Şirâzî, Takıyye, s. 32-34; Muhammed Rızâ el-Muzaffer, 'Akâidü'l-İmâmiyye, s. 87; Sâbir Ta'ime, eş-Şiâtü mu'tekaden ve mezheben, s. 85-86.

B- İSMÂİLÎLERDE TAKIYYE

İsmâiliyye İmâmiyye Şîa'sından ayrılan bir gruptur. Cafer es-Sâdık'ın (148/765) ölümünden sonra aralarında "imâmet konusunda anlaşmazlık çıkmış ve onun büyük oğlu İsmâil'i imam olarak kabul edenler ayrılarak İsmâilîler grubunu teşkil etmiştir. Bunlara Seb'iyye (yediciler) denmesinin yanında 6. imamlarının adına nisbetle İsmâiliyye, inançlarını başkalarından gizlemede aşırı gittikleri veya İsmâil'in yakın arkadaşı olan Ebu'l-Hattab'ın (138/755) daha sonraları İsmâiliyye adı altında bâtinî inanç esaslarını yayması sonucu "bâtiniyye" olarak da adlandırılmıştır.¹¹⁵

İsmâiliyye Şîa'sı da diğer Şîî guruplar gibi Irak'ta ortaya çıkmış fakat gördüğü baskılar yüzünden çeşitli bölgelere yayılmıştır. İleride görüleceği üzere, bunların inançlarının temelini takıyye oluşturduğu için, gerekli durumlarda diğer müslüman toplumlarla kaynaşarak kendi inançlarını gizledikleri, bunun için çeşitli bölgelerde bulunan İsmâilîler'in takıyye gereği çevreyle uyum içinde olmaya çalışırken, diğer inançların te'siri altında kalarak birbirinden farklı görüşler benimsemek zorunda kaldıkları belirtilmiştir.

Bugün de özellikle Hindistan ve Pakistan başta olmak üzere Suriye, Mısır ve Afrika'da değişik isimlerle tanınan İsmâilîler'in çeşitli büyüklüklerde cemaatler teşekkül ettirdikleri bilinmektedir. Böylece kendi aralarında bir kaç kola ayrılan İsmâilî gurupların takıyye anlayışları kısmen birbirinden farklılık göstermesine rağmen bu prensibin bütün İsmâilîlerce uygulandığı kabul edilmesi gerekli bir gerçektir.¹¹⁶ Bundan dolayı çalışmamızda İsmâilîlerin takıyye anlayışı bir bütün olarak ana hatlarıyla ele alınacak ve tarihi akışı içinde incelenecektir.

¹¹⁵ bk. Şehristânî, el-Milel, I, 191; İzmirli İsmail Hakkı, Yeni İlm-i Kelâm, I, 126; Neş'et Çağatay, "Fâtımîler Devletinin Kuruluş ve Akîdeleri", AÜİFD, VII, 68; Abdurrahman Bedevî, Mezâhibu'l-İslâmiyyîn, II, 51 vd.

¹¹⁶ bk. Şehristânî, Milel, I, 191 vd.; I. A., Bernard Lewis, "İsmâilîler" md.; John Norman Hollister, The Shia of India, s. 379-380, 396; Sami Nasîb Makarem, The doctrine of the İsmailis, s. 61 vd.; S. Uludağ, İslâm'da İnanç Konuları, s. 351.

İslâm tarihi boyunca takıyyeyi en aşırı derecede uygulayan gurubun İsmâîlîler olduğu belirtilerek bu fırka ile birlikte takıyye o zamana kadar anlaşılan ve uygulanan şeklinden çok farklı ve tehlikeli bir hal aldığı, onların her türlü davranışlarında, politika ve teşkilatlarında bu anlayışı en aşırı şekliyle kullandıkları¹¹⁷, hatta takıyye inancının şifreli bir sûrette konuşmalarına sebep olduğu ileri sürülmüştür. Bu yüzden görünüşte herkese hitap ederken aslında sadece kendi adamlarının anlayacağı şekilde konuşabilmeleri için çeşitli işâret ve şifreler geliştirdikleri tesbit edilmiştir.¹¹⁸ Burada öncelikle belirtilmelidir ki, İsmâîlîlerin takıyye anlayışı ve buna sevk eden sebeplerin tam tesbit edilebilmesi için konunun iki yönden ele alınması gerekmektedir.

1- Şîa'nın mâruz kaldığı baskılar.

2- Bâtınî inançların İsmâîliyye Şîa'sı adı altında yeniden yayılmak istenmesi.

Birincisine göre, İsmâîliyye, Şîa'nın ana gurubunu oluşturan İmâmîyyeden ayrıldıkları için başlangıçta her iki gurubun da takıyye anlayışı "takıyye benim dînimdir, atalarımın da dînidir" şeklindeki Cafer Sâdık'ın (ö. 148/765) ifâdesine dayanan, sabit ve Şîî olmanın gereği bir inanç temeli¹¹⁹ olduğu belirtilmiştir. Çünkü Şîa'ya yapılan baskılar sonucu daha Cafer es-Sâdık (ö. 148/765) ölmeden önce takıyyenin dînî esasları arasında yer aldığı¹²⁰ bilinmektedir.

Daha önce de ifâde edildiği gibi Şîî'ler, Emevîlerin baskısından kurtulmak amacıyla Abbasîleri desteklemiş, fakat bu çok güvendikleri kimselerden umdukları yakınlığı bulamamışlardı. Hatta yeni devlet, idâresi altındaki Şîî'leri yönetime karşı takıyye uyguladıkları gerekçesiyle Mısır'a sürüp onlardan kurtulmak isteyince İsmâîlîler, Abbasîlerin bu vefasızlığı karşısında değişik bazı tedbirler almak zorunda kalarak takıyye icâbı, İsmâîlî

117 Kâmil, eş-Şeybî, et-Takıyyetü, s. 254.

118 Ahmed Emîn, Duha'l-İslâm, III, 248; Nazif Danışman - Tuğ, "Eş'arîlik Neden Bâtınıliğe ve Hulûle Karşı Cephe Almıştır" AÜİFD, sy. IV, s. 145.

119 K. eş-Şeybî, et-Takıyyetü, s. 246; B. Topaloğlu, Kelâm İlmi Giriş, s. 222; İbn Bâbeveyh, İ'tikâdât, s. 127 vd.

120 Msl. bk. Küleynî, el-Usul mine'l-kâfî, II, 217 vd.; eş-Şeybî, et-Takıyyetü, s. 240 vd.

mezhebinden olduklarını inkâr etmeye başladıkları belirtilmiştir. Ayrıca din adına takıyye prensibine dayalı gizli bir teşkilatın kurulması da alınan tedbirler arasındaydı. Böylece takıyye inancı o zamana kadar anlaşılan ve uygulanan şekilden çok farklı bir anlam kazanarak İsmâilîler'in her türlü davranışlarında ve teşkilatlarında en aşırı bir şekilde tatbik edildiği belirtilmiştir.¹²¹

Baskılar neticesinde benimsenen gizlilikten, taraftarlar yanında imamlar da nasibini almış, mezhebin kuruluşundan sonraki ilk bir buçuk asır kadar süren gizlilik devrinde ortaya çıkmamışlardır. Bu arada teşkilât işlerini "dâî" denen dâvetciler yürütmüş, bunların iyi çalışması sonucunda taraftarlar çoğalmış ve gizli imam Ubeydullah Mehdî ortaya çıkarak 297/909 yılında Fâtımîler adıyla bilinen ilk İsmâilî devletini kurmuştur.¹²² Tıpkı İmâmiyye Şîa'sında olduğu gibi, kendi devletlerini kurduktan sonra ölüm korkusundan dolayı yapılan takıyyeye ihtiyaç azalmış hatta kaybolmaya yüz tutmuş olmasına rağmen, İsmâilîler'in İsmâiliyye fırkasından olmayanlara karşı kendi mezheplerini gizlemesi şeklinde yeni bir anlam kazanan takıyye İsmâilîlerce siyâset alanlarında sıkça müracaat edilen bir prensip olarak hâlâ önemini koruduğu belirtilmiştir.¹²³

İsmâiliyye'deki takıyye inancını kural tanımaksızın aşırı derecede uygulanmasının ikinci ve en önemli nedeni ise bâtinî inançlarının İsmâiliyye kisvesi altında yeniden yayılmak istenmesi olarak belirtilmiştir. İslâm dîni kendinden önceki bozulmuş bütün inançları kaldırmaya çalışmıştı. Kendilerine uygun bir ortam bulamayan bu inançların taraftarları da zamanla azalmıştı. Fakat bu inançların tekrar yayılmasını isteyen bazı kimseler de yok değildi. Bunların kendileri için uygun bir ortam arzeden İsmâilîlerin arasına girerek onlara görüşlerini kabul ettirdiklerini belirten araştırmacılar daha İsmâil b. Cafer'in ölümünden sonra teşkilâtın başına geçenlerden Meymûn el-Meddâh ve oğlu Abdullah (261/784)'in bâtinî inancı denen bir inancın İsmâiliyye adı altında kurucusu olduklarını ve böylece İsmâilîler'in bütün

121 bk. Kâmil eş-Şeybî "et-Takıyyetü usûlühâ ve tatavvuruhâ" s. 254-255; Neş'et Çağatay "Fâtımîler Devletinin Kuruluşu ve Akîdeleri", AÜİFD, VII, 67.

122 E. Ruhi Fiğlalı, İtikâdî İslâm Mezhepleri, s. 130-131.

123 John Norman Hollister, The Shia, s. 260; Mustafa eş-Şek'a, İslâm bilâ mezâhib, s. 214-215.

görüşlerinin bâtinî inanç ve te'villere dayandırıldığını ileri sürmüşlerdir.¹²⁴

Bunun için de taraftarlara gizlilik ve takıyye ile hareket etme yolu benimsetildiği kendi devletlerini kurduktan sonra bile gerçek inançlarını gizleyerek bâtinî düşünceleri bütün müslümanlara yayabilmek ve tüm İslâm Dünyası'na hâkim kılmak gaseyisle takıyyeden vazgeçmedikleri belirtilmiştir. Böylece başlangıçta tamamen insânî bir kaygı nedeniyle izin verilen takıyyenin İsmâîlilerle birlikte kendi mezhebini gizlemek, siyâsî iktidarını korumak ve kendi görüşlerini yayabilmek için dindeki meşrû dayanağı haline getirildiği ileri sürülmüştür.

Onların küfre varan bâtinî te'villerini diğer insanlardan gizlemek için takıyyeyi en aşırı manâsıyla kullandıklarını belirten Gazzâlî (ö. 505/1111), Bâtınîlerin bu durumda dinden çıkanlardan (mürted) bile tehlikeli olduğunu, mürtedin tövbesinin geçerli olmasının akla daha yatkın olmasına rağmen, İslâm âlimleri takıyyeyi dinden kabul eden Bâtınîlerin tövbesinin makbul olup olmadığı konusunda farklı görüşler ileri sürdüklerini bildirmiştir. Takıyye sebebiyle küfrünü gizleyenlerin tövbesinin kabul olmadığını savunan âlimlerin, inançlarının temelinde takıyye dinden sayıldığı için onların fitne ve belâlarının önüne geçilemeyeceğini, korku sözkonusu olduğu zaman derhal bâtil inançlarını gizleyeceklerini ortaya koymaya çalışmışlardır.¹²⁵

Barış zamanında Bâtınîler takıyyenin anlamını genişleterek nihâyet kendi dinlerini koruma manâsına getirdikleri, savaşta ise aynı amaçla, esir düşen bir Bâtınînin açıklamaması gereken inançlarını takıyyeyi terkederek açıklaması halinde cezâ olarak öldürülmesi gerektiği görüşünün kabul edildiği açıklanmıştır.

Bütün bunların ötesinde İmâmiyyenin bile küfürle itham ettiği Bâtınîleri İsmâîliler'den ayrı tutmak gerekirse, akîdesini gizleme sanatının üstâdları olarak bilenen bu fırkanın mensupları bile imamın takıyye yapıp yapamayacağı konusu gündeme gelince, takıyyeye belli bir sınırlama getirmek zorunda

124 Bâtınî inanışları için bk. el-Kâdî, en-Nu'man, De'âimu'l-İslâm, I, 2 vd.; Gazzâlî, Fedâihu'l-Bâtıniyye, (nşr. A. Bedevî), s. 160 vd.; J. N. Nollister, The Shia, 246 vd.; Yaşar Kutluay, Tarihte ve Günümüzde İslâm Mezhepleri, s. 120 vd.; İbrahim Ağâh Çubukçu, "İbâhîlik ve Bâtınîlik", AÜİFD, XVIII, 68-69.

125 bk. Gazzâlî, Fadâih, s. 160-161; K. eş-Şeybî, "et-Takıyyetü", s. 254; Avni İlhan, "Takıyye Doğuşu ve Gelişmesi", s. 168-169.

kalmış ve emrinde kırk kişi bulunduğu halde hakkını aramayan kişinin imam olamayacağını ileri sürerek, Zeydiyye'nin takıyye anlayışına benzer bir görüşü benimsediği belirtilmiştir.¹²⁶

Özetle, Abbasî halifelerinin baskıları sonucu çeşitli bölgelere sürülme tehlikesiyle karşı karşıya kalan İsmâîlîler, hürriyetlerini muhafaza etmek amacıyla mezheplerini gizleyerek takıyyeye yeni bir anlam kazandırmışlardır. Bâtınîlerin bunları kullanması sonucu da Hz. Peygamber ve ashabı hakkındaki küfrünü gizlemenin adına takıyye denilmeye başlanmıştır.¹²⁷

126 Gazzâlî, Fadâih, s. 49; K. eş-Şeybî, "et-Takıyyetü", s. 255; I. A., R. Strothmann, "Takiya" md.; Sosyal Bilimler Ansiklopedisi (Risâle Yayınları), "takıyye" md.

127 bk. J. N. Hollister, The Shia, s. 204, 396-412; E. R. Fiğlalı, İslâm Mezhepleri, s. 139.

C- ZEYDİYYE'DE TAKİYYE

Daha önce de yeri geldikçe ifâde edildiği gibi Şîa'nın İslâm Dünyası'yla olan tartışmalarının çoğunu imâmetle ilgili konular oluşturmaktadır. Bu tartışmalar sadece Şîa dışındaki kitlelerle değil, zaman zaman kendi içinde de anlaşmazlıklara sebep olmuş ve nitecede ana guruptan bir takım ayrılmalar meydana gelmiştir. Nitekim Hicrî ikinci asrın başında Zeyd b. Ali Zeynelâbidin b. el-Hüseyin b. Ali (ö. 122/740) ile büyük kardeşi Muhammed el-Bâkır (ö. 114/732) arasında zâlim imama karşı ayaklanma çıkmış neticede Zeyd b. Ali, zâlim bir idareciye karşı takıyye prensibine dayanarak kendini gizlemenin câiz olmadığı hükmünü benimseyip, başkaldırı prensibini imâmetin şartlarından sayarak İmâmiyyeden ayrılmıştır.

Ayrıca imamın Ehl-i Beyt'ten olması gerektiği konusunda İmâmiyye Şîa'sı ile aynı görüşü paylaşmasına rağmen, ilim ve şahsiyet bakımından gerekli vasıflara sahip her hangi bir şahsın imam olduğunu iddia etmesi ve bu iddiasını desteklemek üzere kılıca sarılması halinde, onu mecburen takip etmek gerektiğini savunarak, böyle bir durumda da takıyyenin câiz olmadığı görüşünü ileri sürdüğü belirtilmiştir. Zeyd b. Ali'nin bu görüşleri benimsemesine de imamın nassla değil vasıfla tayin edilebileceği prensibinin sebep olduğu bildirilmiştir.¹²⁸

Buna göre, Zeyd b. Ali'nin, Ehl-i Beyt mensubu da dahil olmak üzere, imamlık iddiasında bulunan zâtın, kendisinin imam olduğunu açıkca ilân etmesini, takıyye prensibini reddedip, gerekirse bu uğurda savaşmasını şart koşarak imamın gizlenmesini asla kabul etmediği belirtilmiştir. Nitekim O'nun "sadece ben ve oğlum kalsak Hişam'a karşı ayaklanıriz. (Şîa'dan

¹²⁸ bk. Şehristânî, el-Milel, I, 155-156; W. Montgomery Watt, İslâm Düşüncesi, s. 204-208, 222; M. Ebu Zehra, İslâm'da Fikhî Mezhepler Tarihi (trc. Abdülkadir Şener), s. 248; Muhammed Ammârâ, el-İslâm ve Felsefeti'l-Hüküm, s. 670 vd.; Ahmed Mahmud Sibhî, fi 'ilmi'l-Kelâm, III, 73; S. Uludağ, İslâm'da İnanç ve Konuları, s. 292.

takıyyeyi savunan imamları kasten) Bizden perdelerini indiren imam değildir. İmam kılıcı çeken kişidir.”¹²⁹ sözleri buna delil olarak gösterilmiştir.

Böylece İmam Zeyd'in tıpkı Hâricî lider Nafi b. el-Ezrâk gibi fiilî idareye karşı başkaldırı prensibini benimsediği için takıyyeye izin vermediği görülmektedir. Hatta O'nun, Hâricî liderlerden Nafi'nin takıyyeye izin veren Necdet'i eleştirmesine benzer bir şekilde, İmâmiyye ve İsmâiliyye imamlarını takıyyeyi benimseyip, ona teşvik ettikleri için tenkit ettiği ve onları korkaklıkla suçladığı belirtilmiştir. Ayrıca İmamların takıyye icâbı görüşlerini gizlemesine karşı olduğu belirtilen Zeyd'in imamlık iddiasında bulunan kişinin âlim olmakla birlikte bütün görüşlerini açıkca söyleyebilecek ve eziyet edilir korkusuyla onları gizlemeyecek şekilde cesur olması gerektiğini savunduğu tesbit edilmiştir. Nitekim kendisi ayaklandığı zaman etrafındaki Şîîlerin bir kısmı ilk iki halife hakkındaki fikrini sormuşlar, O, böyle kritik bir anda taraftarlarını kaybetme pahasına da olsa, Şîîliğin takıyye prensibine başvurmadan, açıkca onları hayırla andığını söylemiştir.¹³⁰

Zeyd b. Ali'nin takıyyeyi reddetmesinin sebeplerinden biri, belki de en önemlisi İslâm Dünyası'nın içinde bulunduğu siyâsî durumu iyi bilmesinin yanında, insanlara yapılan zulme karşı sessiz kalamayacak nitelikte bir şahsiyete sahip olmasıdır, denebilir.

Bilindiği gibi Ali b. Ebî Tâlib şehit edildikten sonra ona bağlı olanlar üzerinde fikrî bir baskı meydana gelmiş ve bu Hüseyin b. Ali'nin şehit edilmesinden sonra da iyice artmıştı. Ehl-i Beyt, hem söz ile hem de fiilen siyâsetten uzaklaştırılmıştı. Hatta onlar, imamlıklarını kabul etmedikleri halde devrin hükümdarlarına “Emîru'l-mü'minîn” diye hitap etmeye başlamışlardı.

Ayrıca bu baskılar ve bazı yeraltı faaliyetleri neticesinde şîîler arasında bir takım İslâm dışı fikirlerin doğmasına sebep olmuştu ki, bunların çoğunun hilâfet etrafında olmakla birlikte, takıyye, ric'at ve Mehdî gibi görüşler olduğu belirtilmiştir.¹³¹ Muhammed Bâkır'ın aksine bütün İslâm âlemini

129 İbn Hazm, el-Fisâl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihâl, I, 249-250; Nevin A. Mustafa, el-Mu'ârada, s. 220.

130 Şehristânî, el-Milel, I, 156; M. Ebû Zehrâ, Mezhepler Tarihi, s. 142; Kâmil, eş-Şeybî, “et-Takıyyetü” s. 260; W. M. Watt, İslâm Düşüncesi, s. 204; Şehristânî, el-Milel, I, 160; R. B. Serjeant, “The Zaydis”, Religion in the Middle East, II, 287-289.

131 bk. Ahmed Mahmud Subhî, fi 'ilmi'l-Kelâm dirâsetü felsefiyyetü lierâ'i'l-firaki'l-İslâmiyye fi

gezerek bu kötü gidişatı gördüğü belirtilen İmam Zeyd'in zâlim hükümdarların zulmünden susarak kurtulmanın mümkün olmadığını farkına vardığı ve Şiîler arasında gizlilik prensibine dayalı olarak geliştirilen görüşlerin meydana getirdiği tehlikeli durumu da hissederek takıyyenin haram olduğunu ilân ettiği görülmektedir.

Nitekim İmâmiyye Şîa'sınca Ali, Zeynel Abidîn'in Yezid'e takıyye icâbı biât ettiğini ileri sürmesini çok sakıncalı sonuçlar doğuracağını belirterek, takıyyenin kabul edilmesi halinde imamın gerçek fikrinin ne olduğunun hiç kimse tarafından kesin olarak bilinemeyeceğini söylediği, çünkü kendisine bir soru sorulan imanını gerçekten inandığı gibi mi söylediğinin yoksa sadece takıyye icabı bir cevap mı verdiği anlaşılmamasının mümkün olmayacağını isbatladığı belirtilmiştir. Nihâyet, savaştan kaçınarak geride duranların takıyyeyi inkâr etmek ise başkaldırıcı savunanların prensibi olduğunu belirten İmam Zeyd, bu iki durumun dışında kendi görüşlerine göre eğer imam zulme karşı mücadele için açıktan kendine çağırır -ki imamlık için şarttır- ve başkaldırmaya teşvik ederse artık takıyyeye gerek olmadığını, bütün Şiîlerin onu desteklemesi gerektiğini savunduğu¹³² belirtilmiştir.

Nihâyet, Zeyd b. Ali'nin ayaklanarak şehid edilmesinden sonra yerine geçen oğlu Yahya da dahil olmak üzere bütün Zeydî imamlar fiilî idareye başkaldırmaları sebebiyle Emevî ve Abbasîler tarafından ard arda öldürüldükleri, bunları destekleyenlerin de sıkı bir takibe alınması sonucunda Zeydiyye mezhebinin zayıfladığı ve diğer Şiî mezheplerin görüşlerinin etkisi altına girdiği ifade edilmiştir.¹³³

Bu sebeplerdir ki, daha sonra ortaya çıkan Zeydiyye mensupları, imamın Bedir savaşına katılanların sayısınca taraftar toplayıncaya kadar takıyye ile hareket edebileceğini kabul ederek¹³⁴ İsmailîlerle aynı noktaya geldiği belirtilmiştir. Nitekim Yemen'e yerleşip devletlerini kurduktan sonra kendilerini emniyette hissettikleri ve davet için gerekli olan savaş gücünü kaybederek gevşedikleri zaman, imamlık şartlarına haiz olmayan bir sultanın

Usulü'd-Dîn, III, 55-60; M. Ebû Zehra, Mezhepler Tahiri, s. 134-146.

132 bk. Ahmed Mahmud Subhî, ez-Zeydiyye, s. 76.

133 Muhammed Ebû Zehra, İslâm'da Siyâsî ve İtikâdî Mezhepler Tarihi, (trc. Hasan Karakaya ve Kerim Aytekin), s. 55-56.

134 İ.A., R. Strothmann, "Takiya" md.; Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, "Takiyye" md.; Mustafa eş-Şek'a, el-İslâm, s. 189.

memleketinde cuma namazı kılınmasının haram olduğunu savunmaya başladıkları görülmektedir ki, bunun da takıyyenin özü olan canı korumak ve sakınmak anlamına geldiği belirtilmiştir.¹³⁵

Sonuç olarak Zeyd b. Ali'nin takıyyeye izin vermesine tamamen siyasî şartların sebep olduğu söylenebilir. Gerçekten bilgili, cesur ve siyâset alanında etkili bir şahıs olan Zeyd, haksızlığa asla razı olmayan bir karektere sahipti. Ondaki zulme karşı durma duygusu zâlimlere karşı çok şiddetli bir hassasiyet meydana getirmişti. Bir Ehl-i Beyt mensubu olarak Medîne ve Irak'ta bizzat yaşadığı işkenceleri Emevî sultanı Hişam b. Abdülmelik'e şikâyet etmek istediği zaman huzurundan kovulması Ali b. Ebî Tâlib'in torunu olarak Zeyd'in zillet içinde yaşama yerine ölüme razı olmasına ve isyan bayrağını açarak şiîlerin takıyye ile hareket etmelerini yasaklamasına sebep olduğu tesbit edilmiştir.

Ayrıca buna gerek Ehl-i Beyt'in maruz kaldığı mahrumiyet ve baskılar sonucu idarî kadrolardan uzaklaşmasını gerekse Şîa'nın bu baskılardan kurtulmak için takıyyeyi dînî bir zorunlulukmuş gibi benimseyip, kabuğuna çekilerek bir takım garip görüşler ihdas etmesini kabul edemediği ve aynı Nafî b. el-Ezrâk gibi taraftarlarına takıyye perdesi arkasına gizlenerek sessiz durmayı yasaklayıp onları ayaklanmaya teşvik ettiği de eklenmiştir.

135 bk. Kâmil eş-Şeybî, et-Takıyyetü, s. 260.

İKİNCİ BÖLÜM

**ŞİA DIŞINDAKİ BAZI İSLÂM
MEZHEPLERİNDE TAKIYYE**

ŞİA DIŞINDAKİ BAZI İSLÂM MEZHEPLERİNDE TAKIYYE

A- HARİCİLER'DE TAKIYYE

İslâm tarihinde ilk defa ortaya çıkan siyasî ve itikâdî mezhep Hâricîler'dir. Cemel ve Sıffin harplerinde Ali b. Ebî Tâlib safında yer almışlar fakat Sıffin'den dönerken onlardan bir gurup, Hz. Ali'nin hakem usûlüne razı olmasıyla kendisinin haklı olduğu hususunda şüpheye düştüğünü, ayrıca haklı ile haksızı ayırt etmek üzere hakemlerin görevlendirilmesine rıza göstermekle "Hüküm vermek sadece Allah'a mahsustur." âyetine göre Allah'ın emrine açıkça karşı geldiğini ileri sürerek, günahkâr hatta kâfir olduğunu kabul edip ordudan ayrılmışlardır.

Ali b. Ebî Tâlib'in onları ikna etmeye çalışmasına rağmen Abdullah b. Vehb er-Râsibî başkanlığında Nehrevan'da toplanan Hâricîler Hz. Ali'nin ordusuna hücum ederler. Birkaç kişinin canlarını zor kurtarmasıyla sonuçlanan bu hücumdan sonra Hâricîler'in bir takım korunma tedbirleri almak zorunda kaldığı ve bu tedbirlerin en önemlisini ise kendi dînî inanış ve hareketlerinin gizlenmesi ve birlikte yaşadığı topluluktan sakınılması anlamına gelen takıyye politikasının oluşturduğu belirtilmiştir.¹³⁶ Gerçi Hâricîler'in takıyyeyi amel noktasında dinde mutlak olarak reddettikleri bilinmekle beraber, bir takım şartların da ileri sürüldüğü tesbit edilmiştir.¹³⁷

Fakat ilk bakışta onların gerek fert gerekse toplumun takıyye yapmasına

¹³⁶ bk. Şehristânî, Mîlel, I, 114-116; İrfan Abdulhamit, Dirâsât (trc. M. Sâim Yeprem), s. 81-86; E Ruhi Fiğlalı, "Hariciliğin Doğuşu ve Firkalara Ayrılışı", AÜİFD, XXII, 245-275; Nevin A. Mustafa, el-Mu'ârada, s. 197; W. M. Watt, İslâm Düşüncesi, s. 23-36.

¹³⁷ M. Reşid Rızâ, Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakim (Menâr), X, 97; E. R. Fiğlalı, İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri (Doktora Tezi), AÜİF yayınları, s. 125; Ali Arslan, Büyük Kur'an Tefsiri, II, 425, 435; Abdülaziz ed-Dihlevî, Muhtasaru't-tuhfeti'l-İsnâ-'aşeriyye, s. 289.

asla müsaade etmedikleri ve dînin herşeyden üstün olduğu gerekçesiyle bir müslüman ne kadar zorlanırsa zorlansın, ölümünden dahi korksa dinde takıyye yapamayacağını savundukları yaygın olarak bilinmektedir.¹³⁸ Zaten tarih boyunca idareye devamlı başkaldırmaları ve muhalifleri ile mücadelede kararlı olmaları bunu açıkça göstermektedir. Ancak çeşitli Hâricî fırkaların bu konudaki görüşleri araştırıldığı zaman en müfrit kanadında bile takıyyenin tamamen reddedilmediği tesbit edilebilir.¹³⁹

Geri çevrilmeyecek mutlak veya muhtemel bir tehlikeden kaçınmak ve çekinmek, bütün insanlar tarafından kabul edilen ve hayatın çeşitli devrelerinde uygulanan bir mantık kuralı olduğuna göre hemen her insan ve cemiyet yok olma tehlikesi karşısında varlığını sürdürebilmek için inancını gizlemek durumunda kalınca takıyyeye müracaat etmiştir. Çünkü eskiden beri "Allah mü'minlere takıyye yolu ile hareket kolaylığı sağlamıştır.; bundan dolayı gizlen!" nasihatı yaygın olarak bilinmektedir.¹⁴⁰

İslâmî topluluklar içinde en cesaretlisi olarak görüldükleri halde, bir takım zorlukların, arzu ve isteklerin Hâricîler'i de takıyye yapmaya zorladığı görülmektedir. Siyâsî şartların oldukça etkili olduğu ve bir tür savunma politikası olarak kabul edilen takıyye, Hâricî fırkaları arasında kabul edilip edilmemesi konusunda uzun tartışmalara sebep olmuştur.¹⁴¹ Bu durumda konunun açıklık kazanması için değişik Hâricî fırkaların takıyye hakkındaki görüşlerinin incelenmesi gerekmektedir.

1- Ezârîka¹⁴²'ya Göre Takıyye

Yukarıda da belirtildiği gibi Hâricîler Nehrevan'da Ali b. Ebî Tâlib kuvvetleri karşısında yenilince (m. 658) hayatlarını korumak, güçlenmek ve sayılarını artırmak için bir süre beklemek zorunda kaldılar. Nafi b. el-Ezrâk'ın

138 Reşid Rıza, Menâr, III, 280-281; Alûsî, Ruhu'l-meânî, III, 123.

139 bk. N. A. Mustafa, el-Mu'ârada, s. 203-204; İrfan Abdülhamid, Dirâsât, s. 56; İ.A., R. Strothmann, "Takiya" md.

140 İ.A., R. Strothmann, "Takiya" md.; Tabatabâî, Shi'ite İslâm, s. 225; Avni İlhan, "Takiyye", s. 160.

141 bk. Şehrîstânî, Mîlel, I, 124-125; Kâmil eş-Şeybî, "et-Takiyyetü...", s. 238-240.

142 Nâfi' b. el-Ezrâk'ın tabileri.

(65/694) ortaya çıkışına kadar açıktan hareket etmediler. Hicrî 65 yılında sayılarının oldukça arttığını fakat takıyye icabı gizlendiklerini belirten Nafi'in taraftarlarının çekingen davranmasını ve gizlenmelerini önlemek için takıyyeye müsaade etmediği, onların tamamının isyana katılmasını sağlamak amacıyla da harbe iştirak etmeyip bir kenara çekilenleri (kaâde) tekfir ettiği görülmektedir. bunun için o, takıyyenin ne söz ne de fiilde caiz olmadığını, savaştan kaçınıp bir kenarda oturmanın küfür olduğunu savunarak bu görüşüne "Kendilerine elinizi savaştan çekin, namaz kılın, zekât verin denenleri görmedin mi? Onlara savaş farz kılındığında içlerinden bir takımı hemen, insanlardan Allah'tan korkar gibi hatta daha çok korkarlar..."¹⁴³ âyeti ile "... Allah yolunda cihad eden, yerinin yermesinden korkmayan bir millet getirir."¹⁴⁴ âyetini delil olarak ortaya koyduğu tesbit edilmiştir.¹⁴⁵

Bu sebeple Nafi, harbe katılmayarak bir kenarda durmanın (kuud) caiz olduğu, eğer imkan bulabilmişse cihada katılmanın daha faziletli olacağı şeklindeki muhalif Necedât fırkasının görüşüne de katılmıyordu. Nafi bu son hükmün, baskı altında ve güçsüz olmalarından dolayı Hz. Peygamber ve arkadaşları hakkında geçerli olduğunu ileri sürüyordu. Onların dışındakiler için ise imkânı olduğu halde cihada katılmayarak takıyye yapmanın "...Allah'a ve Peygamber'ine yalan söyleyenler ise, özür bile beyan etmeksizin geri kaldılar."¹⁴⁶ âyetinin açık hükmüne göre küfür olduğunu beyan ediyordu.¹⁴⁷

Bu son ifadeye göre Ezârika'nın belli şartlarda takıyye yapmayı makul gördükleri kabul edilse bile¹⁴⁸, aslında gerçekten inanan bir kimsenin imânını açıkça söylemesinin ve gereğini yapmasının şart olduğunu ileri sürerek takıyyenin sözde ve amelde caiz olmadığını benimsemişlerdir.¹⁴⁹ Çünkü onlara göre artık inananlar güçlenmiştir. Ayrıca din herşeyden üstün olduğu için ona karşılık malın gözetilmesi, nefsin ve namusun korunması

143 en-Nisâ 4/77.

144 el-Mâide 5/54.

145 Şehristanî, Milâl, I, 125; İzmirli İsmail Hakî, Muhassalü'l-kelâm ve'l-hikme, s. 98; İrfan Abdülhamid, Dirasât, s. 57; N. A. Mustafa, el-Mu'ârada, s. 204; W. M. Watt, İslâm Düşüncesi, s. 25-27; Kâmil eş-Şeybî, "et-Takıyyetü", s. 239-240.

146 et-Tevbe 9/90.

147 bk. Şehristanî, Milâl, I, 125.

148 İ.A., R. Strothmann, "Takiya" md.

149 Süleyman Uludağ, İslâm'da İnanç Konuları ve İtikâdî Mezhepler, s. 279.

asla caiz değildir. bunun içindir ki, bir kimsenin namaz kıldığı esnada atı veya parası çalınsa bile asla namazını bozamayacağı görüşü kabul edilmiştir.¹⁵⁰

2- Necedât¹⁵¹'a Göre Takıyye

Önceleri Ezârika'ya mensup olan Necdet b. Âmir el-Hanefî (ö. 69/698) Nafi'nin ayaklanması fikrini destekleyerek onunla Ehvaz'a gelmişti. Fakat kısa bir müddet sonra Nafi b. el-Ezrâk'ın ayaklanmaya katılmayıp Basra'da kalarak takıyye politikasını takip edenlerin kâfir olduklarını ilân etmesi üzerine taraftarları arasında bir tepki ile karşılaştığı belirtilmektedir. Nitekim Necdet b. Âmir el-Hanefî, İbn Ezrâk'a karşı çıkararak takıyyenin can tehlikesi karşısında hem sözde hem de fiilen uygulanabileceği görüşünü savunduğu, bunu da "Mü'minler, mü'minleri bırakıp kâfirleri dost edinmesinler; kim böyle yaparsa Allah katında bir değeri yoktur, ancak onlardan sakınmanız hali müstesnadır..."¹⁵² ve "Firavun ailesinden olup da inancını gizleyen bir adam, Rabbim Allah'tır diyen bir adamı mı öldüreceksiniz? dedi..."¹⁵³ âyetlerini delil olarak ileri sürdüğü açıklanmıştır.¹⁵⁴

Ayrıca Necdet, ayaklanma veya takıyye şıklarından birini seçmenin kişinin kendisine ait olduğunu, bunu devrin siyasî şartlarına göre değerlendirmesi gerektiğini belirterek harbe katılmayıp bir kenarda oturmanın (kuud) caiz olduğunu, fakat imkân bulabilmişse cihada katılmanın daha faziletli olacağını, zira bu konuda "...Allah can ve mallarıyla cihad edenleri oturanlardan daha üstün kılmıştır. Allah hepsine de cennet va'detmiştir. Fakat Allah, cihad edenleri oturanlara karşı büyük ecirlerle üstün kılmıştır..."¹⁵⁵ buyrulmakta olduğunu delil göstermiştir.¹⁵⁶

150 Şehristanî, Milel, I, 122; Reşid Rıza, el-Menâr, III, 280-281; Abdülaziz ed-Dihlevî, Muhtasarü't-tuhfeti'l-isnâ-âşeriyye, s. 289.

151 Necdet b. Âmir el-Hanefî'nin tabileri.

152 Âl-i İmrân 3/28.

153 Ğâfir 28.

154 Şehristanî, Milel, I, 125; Kâmil eş-Şeybî, "et-Takıyyetü", s. 239; İrfan Abdülhamid, Dirasât, s. 56; W. M. Watt, İslâm Düşüncesi, s. 29.

155 en-Nisâ 4/95.

156 bk. Şehristanî, Milel, I, 125.

Nihâyet iki Hâricî liderin takıyye hakkında farklı görüşleri savunmaları Necdet'in ayrılarak Yemame'ye gelmesinden sonra bile yazışmalar şeklinde devam ettiği görülmektedir. Birbirlerine tamamen zıt olan bu görüşler Kur'an âyetlerinden mülhemmiş gibi görünüyorsa da aslında siyasî şartların onları bu anlayışa sevkettiği açıktır. Zira İslâm tarihinde ilk defa takıyye fikrini politik açıdan tartışma konusu yapan belki de Havâric olmasına rağmen, durumlarının yeterli olmaması, onları bu fikir etrafında bir ilmî disiplin yaratabilmek ve onu işleyebilmekten uzak bırakarak kendi aralarında bile devamlı zıt görüşleri benimsemelerine sebep olduğu belirtilmiştir. ¹⁵⁷

Nitekim Necdet, Nafi'in giriştiği isyanda başarısızlığını ve taraftarlarının zayıf olduğunu gördüğü için onun siyasetini değiştirmek ve gizlenmek, taraftarlarına daha müsamahalı davranmak suretiyle zayi olmamalarını önlemek amacıyla takıyyenin hem söz ile hem de amel ile caiz olduğunu ilan ettiği görülmektedir. ¹⁵⁸

3- İbâdiyye'ye¹⁵⁹ Göre Takıyye

Kurucusu, Abdullah b. İbâd el-Mürri et-Temîmî adına nisbetle ibâdiye ismi verilen bu mezhebin takıyye anlayışı aslında yine Hâricî fırkalarının ayrılış yıllarında oluşan siyasî durumdan kaynaklandığı rahatlıkla söylenebilir. Yeri geldikçe belirtildiği gibi Yezid b. Muâviye'nin ölümü üzerine çıkan karışıklıktan istifade ederek Emevîlere karşı ayaklanmaya (huruç) karar veren Hâricîler, Nafi b. el-Ezrâk başkanlığında 64/684 yılında Basra'yı terkederek Ehvaz'a çekilince, gizliliği terkedip ayaklanma için şartları uygun görmeyen Abdullah b. İbâd ve bu görüşte olan diğer Hâricîler Basra'da kalarak takıyye durumunu tercih ettikleri bildirilmiştir. ¹⁶⁰

Bunun için İbn İbâd'ın, muhaliflere karşı zafer kazanma ihtimalinin

¹⁵⁷ bk. E. Ruhi Fiğlalı, "Hariciliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı", s. 268-274, İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri, s. 81-82, 141; Avni İlhan "Takıyye", s. 161.

¹⁵⁸ bk. Şehristanî, Mîlel, I, 124; Avni İlhan "Takıyye", s. 161.

¹⁵⁹ Abdullah b İbâd'ın tâbileri.

¹⁶⁰ E. R. Fiğlalı, "Hiriciliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı", s. 67-74; İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri, s. 82 vd.; Nevin A. Mustafa, el-Mu'ârada, s. 207; İ. A., T. Lewicki, "İbâdiyye" md.

olmadığı hallerde açıktan imam seçiminin terkedilerek, kitmân (gizlilik) durumunun benimsenmesi gerektiğini ileri sürdüğü belirtilmektedir. Gizlenmenin amacı ise kendi devletlerini kurabilecek güce yetişmek olduğunu belirten İbn İbâd, bu hedefe ulaşılabilmesi için de takıyye politikası ile hareket edilmesi gerektiğini açıklamıştır.¹⁶¹ Buna göre İbâdiyye’de, kişinin kendi mezhebinin mamur olacağı günü beklerken, canını veya din kardeşlerini muhaliflerden korumak amacıyla, politik veya dînî inançlarını saklamak için, dînî emirleri terkedebileceğine, hatta en yaygın dînî kurallara zıt davranışlarda bulunabilceğine izin verilmektedir.¹⁶² Bütün bunları yaparken kalbindeki imânın tamamen korunması gerektiği vurgulanmasına rağmen takıyye icâbı içki içmenin câiz olduğu da kabul edilmiştir.¹⁶³

Böylece İbâdiyye’de, “takıyye mü’min için kalkandır” düstürünün benimsendiği ve can tehlikesi yanında kendi devletlerini kurabilmek için gerekli olan gücü toplayıncaya kadar taraftarlarını, plan ve programlarını fiili idareye hissettirmemek amacıyla hem sözle hem de fiille takıyye yapmaya izin verildiği görülmektedir ki bu, gizlilik döneminin gerekli kıldığı bir politika olarak kabul edilmiştir. Ayrıca muhaliflerin üstünlüklerinin devam ettiği müddetçe takıyye halinin de devam edeceği kabul edilen İbâdilik’te, düşmanlarının sahip olduğu insan, silah, at, erzak, vs. sayısının yarısına ulaştıkları an takıyye ve gizlilik durumunun terkedileceği açıklanmıştır.¹⁶⁴

Sonuç olarak İbâdiyye, gerçekte istemedikleri fakat yönetimi altında yaşamak zorunda kaldıkları fiilî idareye karşı yeteri kadar güçlenmeden ayaklanmayı reddettiği için takıyye yolu ile örgütlü ve gizli propaganda yolunu seçmiştir. Bu sebepten Necedât’a uyararak can korkusunun söz konusu olduğu hallerde takıyyenin hem sözle hem de amelle câiz olduğunu kabul etmiştir.¹⁶⁵

161 bk. R. B. Serjeant, “The Ibadis”, Religion in the Middle East, III, 307; W. M. Watt, İslâm Düşüncesi, s. 36.

162 R. B. Serjeant, “The Ibadis”, II, 307.

163 Sabir Abdurrahman Tâ’ime, el-İbâdiyye akideten ve mezheben, s. 54.

164 R. B. Serjeant, “The Ibadis”, s. 307; I. A., R. Strothmann, “Takiya” md.; N. A. Mustafa, el-Mu’ârada, s. 207; W. M. Watt, İslâm Düşüncesi, s. 36.

165 bk. Şehristânî, Mîlîl, I, 125; E. R. Fığlalı, İbâdiyye Doğuşu ve Görüşleri, s. 125; N. A. Mustafa, el-Mu’ârada, s. 206-7.

Bütün bunlardan sonra genel olarak Hâricîlerin özel bir takım sebeplerden dolayı takıyyeden sadece siyâsî bir taktik olarak istifade ettikleri söylenebilir. Devlet siyâsetinin Kur'an esaslarına ve hükümlerine dayandırılmasının gerekli olduğuna inandıkları için, zâlim sultana karşı başkaldırmanın vâcip olduğunu kabul etmişlerdir. Fakat liderlerinin hepsinin de, şehirli değil, bedevî oluşu, çölde alışık oldukları gibi, küçük topluluklardaki hayatı düzelttiklerini sanmaları, idareye karşı isyan yapmalarına sebep olmuştur. Ayrıca tıpkı bir bedevî kabilesinin, arada bir anlaşma yoksa, öteki kabîlelerin fertlerinin hepsini hazır düşmanlar olarak görüldüğü gibi, Hâricî topluluklar da kendilerinin dışındaki herkesi, farklı görüşlerdeki müslümanlar olsalar bile, kanı dökülebilecek düşmanlar olarak görmüşlerdir.

Hâricîlerin bu görüşlerinin yanında bir de samîmî olmalarına rağmen dînî konulardaki yetersizlikleri, taassup ve dar görüşlülüklerini, kendi fikirlerine aykırı hareket eden liderlere karşı devamlı başkaldırmaya teşvik etmiştir. Ne var ki, daha ilk ayaklanmada istenilen başarının elde edilememesi, hatta pek çok Hâricî'nin zâyi olması, onları Hâricî olmayan bir idare altında yaşamaya zorlamıştır. Nihâyet Hâricî düşüncede yeri olmayan bu durumun haklı gösterebilmesi ancak takıyye politikasını kabul etmek suretiyle halletmişlerdir.¹⁶⁶

166 bk. W. M. Watt, İslâm Düşüncesi, s. 23-4, 35.

B- EHL-İ SÜNNET'E GÖRE TAKIYYE

Araştırmanın başında İslâm Mezheplerinin hemen hepsi tarafından, değişik şekillerde olmakla birlikte, takıyyenin kabul edildiği belirtilmişti. Ayrıca bu konuda mezhepler arasındaki tartışmaların, takıyyenin uyulması gereken dîni bir zorunluluk mu, yoksa zarûret halinde kullanılmasına izin verilen bir ruhsat mı olduğu şıkları ile, uygulamanın sadece sözle mi, yoksa fiille birlikte mi câiz olduğu konularında yoğunlaştığının tesbit edildiği bildirilmiştir.¹⁶⁷

Hemen belirtmek gerekirse genel olarak Ehl-i Sünnet âlimleri takıyyeyi bir inanç meselesi olarak kabul etmemekle birlikte, ölüm ve işkenceden kurtulmak amacıyla zorlanan kimsenin, fiil ve amel dışında sadece sözle, faydalanması mümkün olan bir izin (ruhsat) olduğunda görüş birliğine vardıkları tesbit edilmiştir.¹⁶⁸ Nitekim Gazzâlî (ö. 505/1111) müslüman kanının korunmasının vâcib olduğunu belirterek, ölümle neticelenecek şekilde zorlanan kişinin o anda içindekileri muhaliflerden gizleyerek, yalan konuşmasının vâcib olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁹

Buna göre Ehl-i Sünnet'in takıyye anlayışında ikrahın (zorlanma) önemli bir yeri vardır. Çünkü bütün açıklama ve tanımlarda takıyyenin kullanılmasını meşrû kılan yegâne sebep olarak zorlanma zikredilmiştir. Meselâ İmâmî Serahsî (ö. 490/1096)'nin takıyyeyi, bir kimsenin ölüm veya işkenceden kurtulmak, kendini korumak için, olduğundan başka türlü görünmesi ve davranmasıdır¹⁷⁰, şeklindeki tanımı ile el-Cessâs'ın (ö. 370/980) "...ancak onlardan sakınmanız hali müstesnadır..." âyetini açıklarken, ölüm veya bazı

167 bk. Kâmil eş-Şeybî, "et-Takıyyetü usûlühâ ve tatavvuruhâ", s. 233; İrfan Abdülhamîd, Dirâsât, s. 45-46; İ. A., R. Strothmann, "takiya" md.

168 Msl. bk. Taberî, Câmiu'l-beyân fi tefsîru'l-Kur'an, III, 140-41; Serahsî, Mabsût, XXIII, 43-47; İbn Teymiyye, Minhâc, II, 47.

169 Gazzâlî, İhyâi ulûmi'd-dîn, III, 119.

170 Seharisî, Mabsût, XXIII, 45.

organların kesilmesinden korkulduğu anda, inanmayarak kâfirlere dost görünmenin müstesnâ olduğu şeklindeki yorumunda bu durumun açıkça görüldüğü ifâde edilmiştir.¹⁷¹

Böylece Ehl-i Sünnet'in takıyye anlayışı ile zorunluluk veya zarûret hali arasında yakın bir ilişki olduğu kesinlik kazandığına göre öncelikle zarûret halinden bir kaç önemli noktanın kısaca tesbit edilmesi, Ehl-i Sünnet'in takıyye anlayışını kavramayı kolaylaştıracaktır.

Kur'an-ı Kerim'de bir çok yerde ifâdesini bulan ızdırar veya zorunluluk; rahatsızlık, yaranın zedelenmesi, zorluk, sıkıntı, çıkmaza girme, darlık gibi bir takım problemlerle karşılaşma anlamlarını kapsadığı belirtilmiştir. Buna göre zorunluluk hali, bahsedilen anlamlardan birinin varlığı yüzünden bir şeyi istenen şeklinin dışında bir biçimde veya beklenen tavrın dışındaki bir tavırla icrâ etmek durumuna düşmek şeklinde tanımlanmıştır. Böylesi durumlarda insanın rahatlığını sağlayıcı, onu zora sokmaktan kaçınıcı bir yaklaşım sergilemenin ise İslâm Dini'nin sunduğu kolaylıklardan biri olduğu ifâde edilmiştir. Ancak zorunluluğun çerçevesi tesbit edilirken, sınırı aşmamak ve aşırılığa, azgınlığa, istismara gitmemek gibi iki önemli noktanın altının çizilmesi gerektiği de vurgulanmıştır. Böyle olmak kaydıyla, emir ve yasağın dışına çıkılması insanı günahkâr yapmayacağı zirâ Hz. Peygamber; Müslümanların zorla, istemeden yaptıkları işlerden sorumlu olmadıklarını belirtmiştir.¹⁷²

Bu ölçüler içinde Ehl-i Sünnet Fıkıhçıları zarûret halini açıklarken; yasak çiğnenmediği takdirde bir tehlikenin kesinlikle söz konusu olması ve bu tehlikenin helâl yollardan biriyle giderilme imkânının bulunmaması gerektiği, zarûret halinin gerektirdiği ölçüde emir ve yasağın dışına çıkılabileceği ve zarûret hali kuralın sürekli terki için gerekçe olmadığı gibi prensiblerin gözönünde tutulmasının kaçınılmaz olduğunu da ifâde etmişlerdir. Ruhsat adıyla getirilen kolaylığın uygulanışı olan zorunluluk halinin temel gayesinin, hayatın korunması, insanın boşluk ve didişmeye düşmeden yaşamasını temin etmek olduğu belirtilmiştir ki, Ehl-i Sünnet

171 bk. Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'an, II, 9; Ayrıca Ammar b. Yâsir olayı için bk. Taberî, Câmiu'l-beyân fi tefsîru'l-Kur'an, XIV, 112-13.

172 İbnü'l-'Arabî, Ahkâmü'l-Kur'an, III, 1166.

âlimleri takıyyeye ancak bu sebeplerden dolayı izin vermişlerdir.¹⁷³ Nitekim Kur'an'ın, zorlanma sebebiyle küfrü gerektiren sözü söylemeye izin verdiği¹⁷⁴ belirtilmekle birlikte, zorlanmanın sadece kişinin kendisini ilgilendiren emir ve yasakların terkinin helâl kılabilceğini ancak adam öldürme, vurma, çalma gibi zararı başkasına dokunan hareketleri ikrahın mübâh kılmadığı hükmü kabul edilmiştir.¹⁷⁵

Bu şartlar altında Ehl-i Sünnet Mezhebi'nde takıyye yapmaya izin verilmekle birlikte ilim adamlarının onunla amel etmede veya uygulamada aşırı gidilerek müslümanların yalancılıkla, ikiyüzlülük, güvensizlik ve korkaklıkla suçlanmasına sebep olacağı korkusuyla takıyyenin ne zaman ve nasıl yapılabileceğine dair kuralları incelikle tesbit ettikleri belirtilmektedir.¹⁷⁶

Öncelikle, diğer İslâmî Mezhepler gibi Ehl-i Sünnet'te de takıyyenin câiz olduğuna dâir Âl-i İmrân sûresinin "Mü'minler, mü'minleri bırakıp kâfirleri dost edinmesinler; kim böyle yaparsa Allah katında bir değeri yoktur; ancak onlardan sakınmanız hali mestesnâdır..."¹⁷⁷ âyeti delil olarak gösterilmiştir.¹⁷⁸ Mâtürîdî (ö. 333/944) bu âyetle birlikte, "Allah'a ve Rasûlüne îmân eden hiç bir kavmin Allah'a ve Rasûlüne muhalefet eden kimselerle dost olmalarını göremezsin."¹⁷⁹ ve "Ey İnananlar! benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin..."¹⁸⁰ gibi âyetlerle Allah'ın müslümanlara, kâfirlerle dostluk kurmalarını ve yakın ilişkilerde bulunmalarını kesinlikle yasakladığını belirtmiştir. Fakat "...ancak onlardan sakınmanız hali müstesnâdır..."¹⁸¹ kaydıyla hükümler olan kâfirler arasında bulunan müslümanları, akrabalık sebebi ile ve dinlerinin bozuk olduğunu bilerek, onlarla akrabalık ilişkilerinde bulunmalarına ve dostmuş gibi davranmalarına izin verildiğini açıklamıştır. Buna da Hz. Ali (ö. 40/661)

173 bk. Serahsî, Mesbût, XXIII, 38-44.

174 en-Nalh 16/106.

175 bk. Fahreddin er-Râzî, Tefsîr, VIII, 12-13; Serahsî, Mebsût, XXIII, 46.

176 İbn Teymiyye, Mihâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye, II, 47-48; VII, 421-28; İrfan Abdülhamîd, Dirâsât, s. 48.

177 Âl-i İmrân 3/28.

178 bk. İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm, II, 23-24; Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, III, 121; M. Reşid Rızâ, Menâr, III, 280.

179 Âl-i İmrân 3/118.

180 el-Mümtehine 60/1; Ayrıca bk. el-Mücâdele 58/22; el-Mâide 5/51; et-Tevbe 9/71.

181 Âl-i İmrân 3/28.

babası Ebû Tâlib öldüğü zaman, Rasûlüllah'a gelerek babasından ötürü "amcan dalâlet üzere öldü" deyince Hz.Peygamber'in ona, "git ve babanı göm" şeklinde bir izin vermesini delil olarak zikretmektedir.¹⁸²

Böylece bu âyetin takıyye ile hareket etmeye müsaade ettiği belirtilmiştir ki, buna göre bir müslüman kâfirler arasında bulunduğu ve her hangi bir organının kesilmesi veya ölüm korkusu veya dayanılması zor olan büyük bir işkence söz konusu olduğu zaman kalbindeki îmânını koruması ve yaptıklarını da içten benimsememesi şartıyla, kâfirlere düşmanlığını belirtmek yerine diliyle onlara sevgi ve dostluk duyduğu zannını veren sözler söylemesinin, yumuşak ve aynı fikirde imiş gibi davranmasının takıyye olduğu ve herhangi bir sakıncasının bulunmadığı kabul edilmiştir. Bu durumda Ehl-i Sünnet'te takıyye, yasaklanmış olan kâfirlerle dostluk kurmayı, ölüm veya işkence korkusundan dolayı meşrû hale getiren bir aracı durumundadır.¹⁸³

Doğrusu ilk bakışta âyetin, takıyye yapmanın sadece hükümler ve gâlip olan kâfirlerle beraber bulunduğu zaman helâl olduğuna işâret ettiği belirtilmekle birlikte, İmam-ı Şâfi'nin (ö. 204/820), müslümanlar arasındaki durum, müslümanlarla müşrikler arasındaki duruma benzediği zaman, canlarını korumak için müslümanların takıyye yapabileceklerini beyan ettiği bildirilmiştir.¹⁸⁴ Ayrıca Ehl-i Sünnet âlimleri malı ve namusu korumak için takıyye yapmanın câiz olup-olmadığı konusunda da Hz. Peygamber'in, malı uğrunda öldürülen müslümanın şehit olacağını¹⁸⁵ çünkü onun malının dokunulmazlığının, kanının ve canının dokunulmazlığı gibi olduğunu¹⁸⁶ belirten hadisler ile namusu korumak hakkındaki "mü'min namusunu neyle korursa o sadakadır"¹⁸⁷ hadisine dayanarak malı ve namusu korumak için de takıyye yapmaya izin verildiği hükmüne varmanın mümkün olabileceğini kabul

182 Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'an, I, 76^b; Ayrıca bk. İbn Kesîr, Tefsîr, II, 24; Cessâs, Ahkâm, II, 9.

183 bk. Serahsî, Mabsût, XXIII, 44-5; Cessâs, Ahkâm, II, 9-10; İbnü'l-'Arabî, Ahkâmu'l-Kur'an, I, 268; Taberî, Tefsîr, III, 141; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesûd el-Bağavî, Tefsîru'l-Bağavî, I, 292.

184 Fahreddin er-Râzî, Tefsîr, VIII, 13; İbni Hayyan, Bahru'l-Muhîr, II, 424-425; I; Kurtubî, Tefsîr, X, 181; Kâmil eş-Şeybî, "et-Takıyyetü" s. 244; İrfan Abdülhamîd, Dirâsât, s. 57.

185 Tirmîzî, "diyât", 22.

186 Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 446.

187 Âlûsî, Ruhu'l-Meânî, III, 122.

ettikleri belirtilmiştir.¹⁸⁸ Nitekim Âlûsî, malı korumak için kâfirlerle veya zâlim olan müslümanlarla, yumuşak konuşmanın, yüzlerine tebessüm etmenin, birlikte dostca yaşamının, ayrıca eziyetlerini engellemek, aleyhte konuşmalarını önlemek ve namusu korumak için onlara bir takım hediyeler vermenin takıyye sayıldığını ve bunun âyette yasaklanan dostlukla ilgisinin bulunmadığını, aksine sünnet ve meşrû bir durum olarak kabul edildiğini açıklamıştır. Buna, Hz. Peygamber'in, Allah'a îmân ettikten sonra aklın başının halk ile iyi geçinme (mudârât) olduğunu¹⁸⁹ belirttiği, başka bir hadisinde ise "Halk ile hoş geçinmek (mudârât) sadakadır."¹⁹⁰ dediği delil olarak gösterilmektedir.¹⁹¹

Ehl-i Sünnet'teki diğer bir kurala göre ise, takıyye yapıp-yapmamanın kişinin isteğine bırakıldığı, böylece ruhsat veya azimetten birini seçmekle serbetce hareket edebileceği kabul edilmekle birlikte, bir müslümanın, takıyye yapması câiz olduğu halde, inancını ve doğruyu söylemesinin daha güzel bir davranış olduğu belirtilmiştir. Zirâ, Müseylime'nin peygamberlik iddiasını kabul etmeyip şehit edilen sahabî gibi bir çok olay örnek gösterilerek, hiç bir şeyden çekinmeden, inancın açıkca ve kararlılıkla ifade edilmesi, dîni her şeyin üstünde tutma ve kâfirlerin kalplerine korku düşürme bakımından etkili olacağı kaydedilmiştir.¹⁹² Bu sebeple âlimlerden bir kısmını takıyye ile hareket etmekten çekinerek, gerçekleri söylemeyi tercih ettikleri görülmektedir.

Nitekim Zemahşerî (ö. 538/1144), tefsirinde bu konuya temas ederek Yâsir olayında, Ammar'ın yaptığı gibi, müşriklerin isteklerini yerine getirmek için takıyye ruhsatını kullanıp küfrü gerektiren sözü söylemenin mi yoksa, anne ve babasının yaptığı gibi takıyyeyi terkederek dîni üzere sabredip şehit edilmenin mi daha üstün bir davranış olduğu sorulacak olursa, kendisinin, takıyyeyi terkedip ölünceye kadar sabretmekle dînini her şeyin üstünde tuttuğunu gösteren anne-babasının davranışının daha faziletli olduğu görüşünü tercih ettiğini açıklamıştır.¹⁹³

188 Fahreddin er-Râzî, Tefsir, VIII, 13.

189 Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, I, 421-422.

190 Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, II, 200.

191 Âlûsî, Ruhu'l-Meânî, III, 121-122.

192 Serahsî, Mebsût, XXIII, 46-47; Cessâs, Ahkâm, II, 10.

193 ez-Zemahşerî, Keşşâf, I, 300.

Hanefî fıkıh âlimleri de aynı görüş doğrultusunda dîni üstün kılan bütün durumlarda mü'minin inancından ödün vermeyip, şehit edilinceye kadar sebat etmeyi ruhsatla hareket etmesinden daha üstün olduğunu belirterek, sözle takıyye yapılmasına Allah'ın izin verdiğini ancak küfre zorlanan kişinin küfrü gerektirecek sözü söylemeyerek öldürülmesinin takıyye ile hareket etmesinden daha değerli sayıldığını beyan etmişlerdir.¹⁹⁴ Ama yine de takıyye yapmayı tercih eden kişinin muhaliflerin isteklerini hemen yerine getirmesinin câiz olmadığını öncelikle tevriyeye başvurup, bir kaç anlama gelebilecek sözler söyleyerek onları iknâ etmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Zirâ Hz. İbrahim'in, kavminin putlarını kırmak için bayram kutlamasına katılmamak amacıyla, kavminin yaptığı gibi yıldazlara bakıp âdetâ onlardan haber alırcasına "ben hastayım"¹⁹⁵ demekle "ben sizin yaptıklarınızdan hasta oldum" demek istediği ve böylece kavmini tevriye yoluyla iknâ ettiği örneği verilmiştir.¹⁹⁶

Konunun bu aşamasında, yeri geldikçe temas edildiği gibi, Ehl-i Sünnet âlimlerinin sadece dil ile yapılan takıyyeye izin verdiği, fiil ve âmelle takıyye yapılmasının câiz olmadığı hükmünde birleştikleri belirtilmelidir. Buna göre, takıyyeye ancak zâruretin helâl kılmış olduğu, muhaliflere dostluk göstermekle ilgili durumlarda, bazan da inancı açıklamakla ilgili konularda izin verildiği ifâde edilmiştir. Fakat zorlama sonucu da olsa, öldürme, mal çalma, yalancı şahitlik yapma, namuslu kimselere iftira atma ve müslümanların sırlarını kâfirlere bildirme gibi zararı başkalarına dokunan durumlarda takıyye yapmanın kesinlikle câiz olmadığı ittifakla kabul edilmiştir.¹⁹⁷

Nitekim İbn Abbas (r.a.) (ö. 68/687) "...ancak onlardan sakınmanız

194 Sarahsî, Mebsût, XXIII, 44-45; Cessâs, Ahkâm, II, 10; Ebû Hayyan, Bahru'l-Muhît, II, 424; Ayrıca bk. Bağavî, Tefsîr, I, 292.

195 es-Saffât 37/88-89; Dâiretü'l-Ma'rifeti'l-İslâmiyye, A. Muhammed Şakir, "takıyye" md. ek.

196 Sarahsî, Mebsût, XXIII, 46; M. Reşid Rızâ, Menâr, III, 281; Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhît, II, 423; Ayrıca "Mudârâ" için bk. Âlûsî, Ruhu'l-Meânî, III, 122-125.

197 Sarahsî, Mesbût, XXIII, 45-46; Bağavî, Tefsîr, I, 291-292; Fahreddin er-Râzî, Tefsîr, VIII, 13; İbni Teymiyye, Minhâc, II, 424.

müstesnâdır...” âyetinin tefsirinde “Takıyye dil iledir, el ile değildir” dedikten sonra dil ile takıyye yapmanın, kalbi îmân ile dopdolu olduğu halde dili ile isteyerek, zorla küfrü gerektiren sözü söylemek olduğunu açıklamıştır. Takıyyenin el ile olmamasından ise takıyye icâbı başkasının öldürülemeyeceğini ve herhangi bir haramın işlenemeyeceğini kastettiğini belirterek müslümanın, kendi canını kurtarmak için bir başkasının canına kıymasının asla helâl olmadığını kaydetmiştir.¹⁹⁸

Aynı hüküm doğrultusunda İmam-ı Mâlik'in (ö. 93/179) de takıyyenin, başkasına zararı dokunan bir haramı, helâl yapma aracı olarak kullanılmasının mümkün olmadığını belirttiği ancak, ölüm, yaralanma veya dövme şeklinde işkence ile tehdit edilen bir mü'minin takıyye icâbı dil ile muhaliflerin görüşlerini kabul ettiğini açıklamasının hatta onlara hediyeler verip alış-verişte bulunmasının câiz olduğunu ifade ettiği bildirilmiştir.¹⁹⁹

Aynı âyetin tefsîrinde, kâfirlerden korkulduğu zaman can veya mala gelebilecek tehlike varsa, şaşırtılması için onların fikirlerine uyarısına, yumuşak bir tavırla hareket edilmesine, inanarak değil de dil ile şer ve eziyetlerine engel olacak şekilde dostca konuşulmasına izin verildiği belirtilmiştir.²⁰⁰ Böylece bu âyetle kâfirler arasında kalan ve onlara dost görünmediği veya küfrü gerektiren sözü söylemediği takdirde hayatı tehlikeye girecek olan bir müslümanın bu durumda kalbi îmân dolu olmak, yaptığını da benimsemek şartıyla hayatını koruyabilmek için takıyye ile hareket edebileceğine izin verildiği belirtilmiştir.²⁰¹ Ayrıca bu âyet, “...Kalbi îmân ile dopdolu olduğu halde, zora gelen müstesnâ, îmân ettikten sonra kâfir olanlar...”²⁰² meâlindeki âyete benzemektedir ki, bununla da, zorlama halinde, kalbi îmân ile dolu olmak şartıyla, canını kurtarmak için, takıyye yoluyla küfrü gerektiren söz söylemeye izin verildiği açıklanmıştır.²⁰³

198 Taberî, Tefsîr, III, 140-41; Kutubî, el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'an, IV, 57; Serahsî, Mabsût, XXIII, 46; Ayrıca bk. Bağavî, Tefsîr, I, 292; Suyûtî, ed-Dürerü'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-Me'sûr, II, 16.

199 bk. Hayyân, Bahru'l-Muhîr, II, 424.

200 İbnül-'Arabî, Ahkâmu'l-Kur'an, I, 268; Fahreddin er-Râzî, Tefsîr, VIII, 13; Taberî, Tefsîr, III, 140; Cessâs, Ahkâm, II, 9.

201 bk. Mâtürîdî, Te'vilâtü'l-Kur'an, I, 76^b; Taberî, e-Câmiu'l-Beyân fi Tefsîru'l-Kur'an, III, 140.

202 en-Nahl 16/106.

203 Cessâs, Ahkâm, II, 9; İbn Kesîr, Tefsîr, II, 24.

Takıyyenin müddeti konusunda her ne kadar Mücâhid'ten, takıyyeye İslâm'ın ilk yıllarında mü'minlerin azlığı ve zayıflığı sebebiyle izin verildiği, ancak İslâm devleti güçlendikten sonra bu hükmün geçersiz olduğuna dair bir rivâyet yapılmışsa da, Ehl-i Sünnet âlimleri takıyyenin sadece kâfirlere karşı değil, darda kalındığı zaman, haksız ölümden kurtulmak için zâlim ve zorba olan müslümana karşı yapılmasının da câiz olduğunu kabul etmişlerdir.

Nitekim İmam-ı Serahsî (ö. 490/1096) takıyyenin kullanılmasında bir sakınca bulunmadığını, canı tehlikede olan kimselerin bazı farzları terketmesine izin verildiğini belirtmektedir. Buna göre takıyyenin kullanılmasını kâfirlere karşı olmak kaydına bağlamamış, sadece hayatı kurtarmak temeline dayandırmıştır.²⁰⁴ Yine İmam Cessâs'ın (370/980), zorlanan kişinin küfrü gerektiren sözü söylemesi konusunu işlerken, kendisine baskı yapılan kimsenin takıyye ile hareket etmesine Allah'ın izin verdiğini belirtmesi, zarûret hali bulunan her yerde ve zamanda takıyye ruhsatını kullanmanın câiz olduğunu göstermektedir.²⁰⁵

Bu konuda Hasan el-Basrî'nin (ö. 110/728)'de Hz. Peygamber'in, Ammar b. Yâsir'e "Sana yine işkence yapmaya kalkışarlarsa, sen de söyletmek istediklerini söyle" hadisine dayanarak, takıyyenin mü'minler için kıyamete kadar geçerli olduğunu söylediği nakledilmiştir ki, bunun daha isâbetli bir hüküm olduğu çünkü kişinin imkânlar nisbetinde canını korumasının vâcib olduğu ifade edilmiştir.²⁰⁶ Bu arada İmâmiyye'de takıyyenin kaaim'in (13. imam) ortaya çıkacağı güne kadar geçerli olduğunun benimsendiği de hatırlanmalıdır.

Bütün bunlara rağmen yine de Ehl-i Sünnet anlayışında, güven sisteminin korunması ve ahlâkî tehlikelere neden olmaması için, takıyyenin dalkavukluk, müdâhane; yani yağcılık, şirin görünmek gibi maksatlarla kullanılmasının asla câiz olmadığı, zirâ bütün bu davranışların izin verilmiş bir ruhsat olmayıp aksine dînin haram kıldığı nifâk; yani iki yüzlülük olduğu

204 bk. Serahsî, Mabsût, XXIII, 47; Ayrıca bk. Fahreddin er-Râzî, Tefsîr, VIII, 13; Bağavî, Tefsîr, I, 292; H. Karaman, a.g.e, I, 234.

205 Cessâs, Ahkâm, II, 9; Ayrıca bk. İbn-i Kesîr, Tefsîr, II, 24.

206 Kurtubî, Tefsîr, IV, 57; Fahreddin er-Râzî, Tefsîr, VIII, 13; Serahsî, Mabsût, XXIII, 45; İbn-i Hayyân, Bahru'l-Muhîr, II, 423; Âlûsî, Tefsîr, III, 125.

belirtilmiştir. Ayrıca gerek kâfir ve gerekse başkalarına karşı, küçük zararlardan korunmak için takıyye ruhsatını kullanmanın câiz olmadığı; çünkü bunun ancak ölüm, bir organın kesilmesi veya şiddetli işkenceden korunmak için kullanılmasına izin verildiği; küçük zararlar karşısında takıyye ile hareket etmenin helâl olmadığı açıklanmıştır.²⁰⁷

Ehl-i Sünnet'te takıyyeyi kısıtlayan önemli kurallardan biri de; Peygamberler ve arkasından gidilen imamların takıyye ile hareket etmesinin asla câiz olmadığı'nın kabul edilmiş olmasıdır. Nitekim Kur'an'daki "Allah'ın göndermiş olduklarını tebliğ edenler, Allah'tan korkarlar ve O'ndan başka kimseden korkmazlar..."²⁰⁸ ve "Ey peygamber! Rabbinden sona indirileni tebliğ et, eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun, Allah seni insanlardan korur...."²⁰⁹ gibi âyetler bu hükmü desteklemektedir.²¹⁰

Serahsî (ö. 490/1096) de bu konuya temas ederek, Hz.Peygamber'in Ammar b. Yâsir'e izin verdiği takıyyenin peygamberler için geçerli olmadığını, çünkü onların her an Allah'ın dinine dâvet etmekle görevli olduğunu belirtmiştir. Bu konuda Şîa'yı da eleştirerek onların peygamberler ve imamların takıyye yapmasını uygun gördüklerini belirten Serahsî, oysa bunun mümkün olmadığını çünkü bu durumda onların sözlerini veya hareketlerinin dinî bir vecîbeden dolayı mı yoksa takıyye icâbı mı olduğunu anlamamanın mümkün olmadığını ortaya koymuştur.²¹¹ İmam-ı Zeyd'in de, İmâmiyye Şîa'sını aynı görüşünden dolayı eleştirdiği ve kendisine uyulan kimselerin takıyye ile hareket etmesinin mümkün olmadığını kabul ederek bu konuda Ehl-i Sünnet'le görüşbirliğine vardığı müşâhede edilmektedir.

Nitekim 14 yıl işkence gördüğü belirtilen Ahmed b. Hanbel'in (ö. 164/241) mihne olayında amcasının, görünüşte onların fikirlerini kabul ederek işkenceden kurtulmasını teklif etmesi üzerine, O'nun, "Amca! Âlim takıyye yollu, câhil de bilgisizliğinden dolayı cevap verirse hakikat ne zaman ortaya çıkacaktır" dediği rivâyet edilmiştir.²¹² Muhammed Ebû Zehrâ

207 bk. Bagavî, Tefsîr, I, 292; İbni Hayyân, Tefsîr, II, 424; Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, III, 121-23; M. H. Yazır, Hak Dini, II, 1072-1074; H. Karaman, a.g.e., I, 235.

208 el-Ahzâb 33/39.

209 el-Mâide 5/67.

210 bk. Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, III, 125.

211 Serahsî, Mebsût, XXIII, 45.

212 bk. Ebû Hayyân, Tefsîr, II, 424; Dâiretü'l-Me'ârifî'l-İslâmiyye; Ahmed Muhammed

(1898/1974), hadis ve fetvâda böylesine yüksek bir mevkiye bulunan bir kişinin, en şiddetli işkencelere uğrasa bile, iyiliği emr kötülükten sakındırma görevinden vazgeçemeyeceğini belirterek, hal, hareket ve sözleri delil olarak kullanıp kendisine uyulan imamların takıyye ile hareket edemeyeceğini, aksi halde halkın gerçek fikirlerini bilmelerinin mümkün olmadığı için onların sözlerinin hepsinin doğru olduğunu düşünerek yanılacaklarını ve böylece ortaya büyük bir karışıklık çıkacağını ileri sürmüştür.²¹³

“Yalan sözden ve yalan yere yemin etmekten sakının²¹⁴ ve “Ey İnanlar! Allah’tan korkun ve doğrularla beraber olun”²¹⁵ gibi âyetlerin yanında “Yalandan sakının. çünkü yalan bir tarafta îmân bir taraftadır.

Yalan ve îmân birarada bulunmaz”²¹⁶ ve “Tehlike görseniz bile doğruyu söyleyiniz, doğruyu seçiniz; Çünkü onda kurtuluş vardır. Selâmet görseniz de yalandan sakınınız; Zirâ onda tehlike vardır.”²¹⁷ gibi bir çok hadislerde, doğruluk İslâm Ahlâkının en önemli şartlarından biri, yalancılık ise iki yüzlülük ve bozgunculuk işâreti sayılarak, aleyhimizde bile olsa, doğru söylememiz emredilmekte iken Ehl-i Sünnet âlimleri takıyyeye teşvik etmek bir kenara, bu iznin müslümanlar tarafından yersiz kullanılmasının yalancılık, güvensizlik ve ciddiyetsizlikle itham edilmelerine sebep olur kaygısıyla Asr-ı Saâdet’deki şeklinin muhafazası için bir takım kurallar koymuşlardır ki, böylece takıyye ile yalancılık ve nifak birbirinden ayrılabilmiştir.²¹⁸

Bu arada Ehl-i Sünnet’ten bazı âlimlerin takıyyeye şiddetle karşı çıktığı belirtilmelidir. Ancak bunu, takıyyenin tamamen inkarı amacını taşımadığı, özellikle Şîa gurupları tarafından savunulan görüşlerin aksinin kanıtlanması halinde, onların hiç bir zorlayıcı sebep ve geçerli kural olmaksızın görüşlerinin doğruluğunu isbatlamak için, gerçek inancın gizlendiğini ve takıyye yapıldığını iddia etmelerinin elde güvenilir bir dayanak bırakmamasına karşı bir aksülâmel olduğu belirtilmelidir.²¹⁹

Şâkir, “et-takıyye” md. ek.

213 M. Ebû Zehrâ, İslâm’da Fıkhî Mezhepler Tarihi (trc. Abdülkadir Şener), s. 381-382.

214 el-Hacc 22/30.

215 et-Tevbe 9/119.

216 Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 349.

217 Muvattâ, “kelâm” 15.

218 bk. İbn Teymiyye, Minhâc, VI, 423-427.

219 bk. A. Emin, Fecru'l-İslâm, s. 274-276; Duhâ'l-İslâm, III, 246-249.

Nihâyet Ehl-i Sünnet'e göre takıyye zorunluluk halinin gerektirdiği ruhsattan başka bir şey değildir. Bunun içindir ki, ruhsatı terkedip, azîmetle hareket etmek daha fazîletli sayılmıştı. Dîne, îmâna, İslâm'ın bağımsızlığına ve müslümanların özgürlüğüne zarar verecek durumlarda takıyyeyi terketmenin ve işkencelere katlanarak dînin her şeyden üstün olduğunu gösterip, kâfirlerin kalplerine korku salmanın her müslüman için bir görev olduğu belirtilmiştir. Böylesi durumlarda, bir kâfir dünyaları verse, bir mü'minin, ne kendi îmânına ne de din kardeşine en küçük zararı dokunacak hiçbir şeyi kabul etmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Ancak bunun ötesinde şâyet bir insanın inancını açıklaması büyük bir tehlike oluşturuyor ve hiçbir faydası olmayıp, zararı dokunacaksa, hakîkati gizleyip, inancını saklaması da en tabîî hakkı olarak kabul edilmiştir.²²⁰

220 Serahsî, Mebsût, XXIV, 44-45; Fahreddin er-Râzî, Tefsîr, VIII, 16.

SONUÇ

SONUÇ

İslâm'ın ilk yıllarında, özellikle Hz. Peygamber'in Medîne'ye hicret etmesinden sonra Mekke'li müşrikler müslümanlara putperestlik dînine dönmeleri için işkence yapmaya başlamışlardı. Ancak müslümanlar ölüyorlar fakat dinlerinden dönmüyorlardı. Bu arada Ammar b. Yâsir'in ölümden kurtulmak için kâfirlerin isteklerini görünüşte yerine getirmeyi kabul etmesinin, ortaya yeni bir durum çıkardığı görülmektedir.

Buna göre kâfirlere dost görünmediği veya onların isteklerini yerine getirmediği takdirde hayatı tehlikeye giren müslümanın, kalbi îmân ile dolu olmak, yaptığına da benimsememek şartıyla hayatını korumak için dil ile takıyye yapabileceğine âyet ve hadislerle izin verilmişti ki, takıyye'nin Asr-ı Saâdet'teki durumu budur.

Hz. Peygamber'in vefâtından kısa sayılabilecek bir süre sonra başlayan toplumsal karışıklıklar sonucunda ortaya çıkan bir takım olayların hizipleşmelere, guruplaşmalara ve mezheplerin teşekkül etmesine sebep olduğu bilinmektedir. İslâmiyet'te ilk ortaya çıkan mezhep sayılan Hâricîler, Hz. Ali karşısında aldıkları yenilgiden sonra takıyye uygulamaya yönelmişlerdir. Ancak sonraki ayaklanmalar döneminde bunun câiz olup olmadığını kendi aralarında tartıştıkları görülmektedir.

Neticede Ezârika, zâlim sultana karşı çıkmanın vâcip olduğunu ileri sürerek takıyyenin kesinlikle haram olduğunu ilân etmiştir. Ancak bu fırka içinde yer alan Necedât, can ve malı korumak için takıyyenin hem söz hem de fiille câiz olduğunu savunarak Ezârika'dan ayrılmıştır. Naff'in ayaklanma fikrine katılmayarak Basra'da kalan İbâdiyye ise Necedât'a uyarak takıyye'nin helâl olduğunu kabul etmiştir.

Şîa ise bir azınlık olarak İslâm Tarihi'nde en çok baskı altında tutulan bir mezhep olduğu gerekçesiyle sadece muhaliflerin fikirlerini görünüşte ve dil ile paylaşmakla kalmayıp, aynı zamanda zâhiren hasmının fikirleri doğrultusunda hareket etme mecburiyetini getirmiştir.

Böylece takıyye Şîa elinde yeni bir anlam kazanarak, temel bir doktrin (akîde) haline getirilmiştir ki, İmâmiyye'nin takıyye anlayışının bu merkezde olduğu bilinmektedir. İsmâililer'in daha da aşırı gidip, ait olduğu mezhebi saklayarak takıyye'yi bütün teşkilatlarında gizli çalışmalar yapmak için kullandıkları ortaya konmuştur. Zeydiyye ise diğer Şîi guruplardan tamamen farklı bir takıyye anlayışını benimsemiş, özellikle imamların takıyye yapmasının câiz olmadığını kabul ederek Ehl-i Sünnet'e yaklaştığı ifade edilmiştir.

Tarih boyunca hâkim zümreyi oluşturan Ehl-i Sünnet'te ise bu meselenin o kadar önemli bir yer işgal etmediği görülmektedir. Ancak zorunluluk halinin gereği olarak ölüm, bir organın kesilmesi veya işkence tehdidi ile karşı karşıya kalan bir müslümanın, bunlardan korunabilmesi için bir kolaylık olarak takıyye yapabileceğine izin verilmiştir. Fakat sabredip takıyye'ye mürâcaat etmemesinin daha üstün olduğu da belirtilmiştir ki, Ehl-i Sünnet'in ruhsat karşısındaki tutumunun takıyye için de aynen geçerli olduğu beyan edilmiştir.

Bütün bunların ötesinde, takıyye'nin ahlâkî tehlikelerinin büyüklüğüne dikkat çekildiği de belirtilmelidir. Müslümanların siyâsî birliğinin teşekkül etmesine menfî yönde te'sir ettiği, bundan başka yerli-yersiz yapılan takıyye'nin insanlar arasında daima bir güvensizlik ve şüphe ortamı meydana getirdiği, kültür alış-verişini de olumsuz yönde etkilediği düşünülebilir. Ayrıca takıyye'yi benimseyenlerin bu konudaki titizliklerinin, sözlerinin ihtiyatla karşılanmasına sebep olduğu görüşünden hareketle İslâm Âlimleri'nin çalışmalarının değerlendirilmesinde etkili olduğunu düşünmek de mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA

BİBLİYOGRAFYA

Abdülhamîd, Dirâsât

İrfan Abdülhamîd, *Dirâsât, fi'l-firağ ve'l-ağâidi'l-İslâmiyye* (Darü't-Terbiyye), Bağdat, 1977.

Abdülhamîd, Dirâsât (Yeprem)

İrfan Abdülhamîd, *Dirâsât fi'l-firağ ve'l-ağâidi'l-İslâmiyye* (trc. M. Saim Yeprem), İstanbul, 1983.

Aclûnî, Keşfü'l-ḥafâ

İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-ḥafâ ve müzîlü'l-ilbâs 'amme'stehere mine'l-eḥâdiş 'alâ elsineti'n-nâş* (nşr. Ahmed el-Kalâş), Halep, ts.

Ahmed b. Hanbel, Müsned

Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed, Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Âlemü'l-Kütüb), Beyrut, 1962.

Âlûsî, Rûhu'l-Me'ânî

Şihâbüddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve seb'i'l-meşânî* (Darü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî), Beyrut, ts.

Ammârâ, İslâm

Muhammed Ammârâ, *el-İslâm ve felsefetü'l-ḥükm* (nşr. el-Müessesetü'l-Arabiyye), Beyrut, 1979.

Arslan, Kur'ân Tefsîri

Ali Arslan, *Büyük Kur'ân Tefsîri*, İstanbul, ts.

'Atûm, Muhamemd Abdülkerim, *en-Nazariyyetü's-siyâsiyyeti'l-mu'âşarâti li's-Şîa*, Ürdün, 1988.

Bagavî, Tefsîr

Hüseyn b. Mes'ûd el-Bagavî, *Me'âlimü't-tenzil* (Darü'l-Mârifet),
Beyrut, 1407/1987.

Bâzergân, Mehdî, *el-Haddu'l-fâşil beyne'd-dîn ve's-siyâse* (trc. Fâdil
Rasûl) (Dârü'l-Kelime), Beyrut, 1979.

Bedevî, Abdurrahman, *Mezâhibu'l-İslâmiyyîn*, Beyrut, 1973.

Buhârî, Sahîh

Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*
(thk. Muhibbüddin el-Hatîb) (Daru'r-Reyyan li't-Türa), Kahire,
1986.

Cessâs, Ahkâm

Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*,
İstanbul, 1335.

el-Cezerî, Muhammed b. Ali b. Yusuf, *Tahbîrâtü't-teysîr fi kıraâti'l-
eimmeti'l-'Aşara* (thk. Abdülfettah el-Kâdî ve Muhammed es-
Sâdık Gâmhâvî), Halep, 1392/1972).

Çağatay, Neş'et, "Fatımiler Devletinin Kuruluşu ve Akîdeleri", AÜİFD,
1958-59, sy. 7.

Çubukçu, İ. Agah, "İbâhîlik ve Bâtınîlik", AÜİFD, 1970, sy. 18.

Dâiretü'l-Mâ'rifeti'l-İslâmiyye,

Ahmed Muhammed Şâkir, *Dâiretü'l-Mâ'rifeti'l-İslâmiyye*, Riyad,
ts.

ed-Dihlevî Abdülazîz, *Muhtaşaru't-tuhfeti'l-İsnâ-âşeriyye*, İstanbul, 1988.

Ebû Zehrâ, Mezhepler Tarihi

M. Ebû Zehrâ, *İslâm'da Siyasî ve İtikâdî Mezhepler Tarihi*, (trc.
Hasan Karakaya-Kerim Aytekin), İstanbul 1983.

a.mlf.,

İslâm'da fikhî mezhepler tarihi, (trc. Abdülkadir Şener), İstanbul, 1983.

Elmalılı, Hak Dini

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili, Yeni Mealli Türkçe Tefsîr* (Nebioğlu basımevi), 1960.

Emîn, Fecru'l-İslâm

Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, Kahire, 1964.

a.mlf., Duha'l-İslâm

Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, (Darü'l-Küttâbi'l-'Arabî), Beyrut, 1351-55/1933-36.

Emiroğlu, H. Tahsin, *Esbâb-ı nüzûl*, Konya, ts.

Eş'arî, Makâlât

Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, *Maḳâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'ḥtilâfû'l-muşallîn*, İstanbul, 1928.

Fahredden er-Râzî, Tefsîr

Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb (et-Tefsîrû'l-kebir)* (Daru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî), Beyrut, ts.

a.mlf.,

Fahredden er-Râzî, *Tefsîr'i-Kebîr* (trc. Suat Yıldırım ve dgr.), Ankara, 1989.

Fevzî, Mefhûmu't-takiyye

Muhammed Fevzî, *Mefhûmu't-takiyye fi'l-İslâm* (Müessesetü'l-Vefâ), Beyrut, 1405/1985.

Fiğlalı, İmâmiyye Şîası

Ethem Ruhi Fiğlalı, *İmâmiyye Şîası*, İstanbul, 1984.

a.mlf.,

E. Ruhi Fiğlalı, "Hâriciliğin Doğuşu ve Firkalara Ayrılışı", AÜİFD, c. XXII.

a.mlf.,

İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri (Doktora Tezi), Ankara, 1983.

Gazzâlî, Fedâih

Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *Fedâihu'l-Bâṭınıyye ve fedâiletü'l-Muztazhırıyye* (nşr. A. Bedevî), Kahire, 1964.

a.mlf., İhyâ,

İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn, Kâhire, 1346.

Goldziher, el-'Akîde

Ignaz Goldziher, *el-'Akîde ve's-Şerî'a fi'l-İslâm* (çev. Muhammed Yusuf ve Ali Abdülkadir), 2. baskı, ts.

a.mlf.,

Ignaz Goldziher, *Introduction to Islamic theology and law* (çev. Andras and Ruth Hamori), New Jersey, 1981.

Gölpınarlı, Şîlik

Abdülbâkî Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîlik*, İstanbul, 1987.

Hasan el-Müsevî, Kavâid

Seyyid Mirza Hasan el-Müsevî, *el-Kavâidü'l-fıkhiyye*.

Hitti, İslâm Tarihi

Philip K. Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi* (trc. Salih Tuğ), I-IV, İstanbul, 1980-81.

Hollister, The Shia

John Norman Hollister, *The Shia of India*, New Delhi, 1979.

el-Hudayrî, Zeyneb Mahmûd, *Dirâsetü felsefiyyetü li-ba'di'l-fıraḳi's-Şiyyeti* (Dâru's-Sekâfe), Kahire, 1986.

Humeynî, Ayetullah Humeynî, *el-Hükümetü'l-İslâmiyye* (nşr. Hasan Hanefî), Kahire, 1979.

I. A.,

İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1970.

Bernard Lewis, "İsmaililer" md.,

R. Strothmann, "takiya" md.,

T. Lewicki, "İbadiye" md.

İbnü'l-'Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, (nşr. Ali Muhammed el-Bîcâvî), Mısır, 1367.

İbn Bâbeveyh, İ'tikâdât

Ebû Câfer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Risâletü'l-İ'tikâdâtü'l-İmâmiyye* (trc. Ethem R. Fiğlalı), Ankara, 1987.

İbnü'l-Cezerî,

Ebü'l-Hayr Muhammed el-Cezerî, *Şerhü's-Semennûdi 'alâ metni'd-dürrati'l-mütemmimetü li'l-ķıraâti'l-aşara* (Mektebetü Ulümü'l-'Asriyye), Mısır, ts.

a.mlf.,

en-Neşr fi'l-ķirâ'âti'l-aşr, Beyrut, ts.

İbn Ebi'l-Hadîd, Ebû Hamîd İzzeddin Abdülhamîd, *Şerhu nehci'l-belâğa*, Mısır, 1961.

İbn Hayyân, Tefsîr,

Ali b. Yusuf b. Hayyân el-Endülisî, *Bahru'l-Muħîṭ*, (nşr. Abdullah ve Muhammed es-Salih er-Râşid), er-Riyad,

İbn Hazm, el-Fişâl

İbn Hazm Ebû Muhammed Ali b. Ahmed , *el-Fişâl fi'l-milel ve'l-eḫvâ' ve'n-nihâl*, (Matbaatü't-Temeddün), Kahire, 1921.

İbn Kesîr, Tefsîr,

İsmâil b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm* (Darü Kahraman), İstanbul, ts.

İlhan, Takıyye

Avni İlhan, "Takıyye Doğuşu ve Gelişmesi", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İzmir, 1985, sy. 2.

İbn Menzûr, Lisânü'l-'Arab,

İbn Menzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Darü Sâdır), Beyrut, ts.

İbn Teymiyye, Mihhâc,

Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim b. Teymiyye, *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebevî fi nakdi kelâmi's-Şiati'l-Kaderiyye* (nşr. Muhammed Reşâd Sâlim), Riyad, 1406/1986.

İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm* (Evkât-ı İslâmiye Matbaası), İstanbul, 1339.

a.mlf.,

Muḥaṣṣalü'l-Kelâm ve'l-ḥikme (Evkât-ı İslâmiyye), İstanbul, 1336.

Kadî en-Nu'mân, Deâimü'l-İslâm

Nu'mân b. Sâbit, Kadî en-Nu'mân, (Ebû Hanîfe, İmâm-ı A'zâm), *Deâimü'l-İslâm ve zikru'l-ḥelâl ve'l-ḥarâm ve'l-kadaya*, (Darü'l-Mârife), Kahire, 1985.

Karaman, Günün Meseleleri

Hayreddin Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul, 1982.

Kâşifu'l-Gitâ, Aslu's-Şîa

Muhammed Hüseyin Ali Kâşifu'l-Gitâ, *Aşlu's-Şîa ve usûlühâ*, Beşrut, ts.

Kerimoğlu, Kelimeler

Yusuf Kerimoğlu, *Kelimeler Kavramlar*, İstanbul, 1992.

Kurtubî, Tefsîr

Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li aḥkâmi'l-Ḳur'ân* (Ebû İshak İbrâhim), I-XX, Kahire, 1387/1967.

Kutluay, Yaşar, *Tarihte ve Günümüzde İslâm Mezhepleri*, Ankara, 1968.

Küleynî, Kâfi

Muhammed b. Yâ'kub el-Küleynî, *el-Uşûl mine'l-Kâfi* (nşr. Ali Ekber el-Gaffârî), Tahran, 1388.

Makârem, Sami Nasîb, *The doctrine of the Ismailis*, London, 1972.

Mâtürîdî, Te'vîlât

Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Ḳur'ân* (Hacı Selim Ağa ktp., nr. 40.)

Mes'ûdî, Mürücû'z-Zeheb

Abi b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *Mürücû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Mısır, 1346.

Müsevî, Tashîh

Mûsâ el-Müsevî, *eş-Şiatü ve't-taşhîh, es-Sıra' beyne's-Şiati ve't-teşeyyu'*, 1408/1988.

Muğniyye, Muhammed Cevâd, *Ma'a's-Şiati'l-İmâmiyyi*, Beyrut, 1956.

Mustafa, Mu'âraḍa

Nevin Abdülhâlık Mustafa, *el-Mu'âraḍa fi'l-fikri's-Siyâsiyyi'l-İslâmî* (trc. Vecdi Akyüz), İstanbul, 1990.

Mâlik b. Enes, Muvattâ

Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, (Dâru't-Türâsi'l-Arabî), Kahire, 1951.

el-Meclîsî, Bihâr

Muhammed Bâkır el-Meclîsî, *Bihârü'l-envâr el-câmi'atü li'düreri aḥbâri'l-eimmeti'l-eḥâr* (Müessesetü'l-Vefâ), Beyrut, 1986.

el-Müsevî, Şubûhât

Abbas Ali el-Müsevî, *Şubûhât havle's-Şîa*, Beyrut, ts.

Nursî, Lem'alar

Bediüzzaman Saîd Nursî, *Lem'alar*, Ankara 1978.

Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât

Hüseyin b. Muhammed b. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'ân* (nşr. Muhammed Seyyid Kılânî), Beyrut, ts.

Reşîd Rızâ, Menâr

M. Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm* (Tefsîru'l-Menâr) (Darü'l-Mârife), Beyrut, ts.

Rızâ el-Muzaffer, Muhammed, 'Aĳâidü'l-İmâmiyye, Tahran, ts.

a.mlf.,

'Aĳâidü'l-İmâmiyye, (trc. Abdülbakıy Gölpinarlı), İstanbul, 1978.

Sabir Tâ'ime A., *eş-Şîatü mu'tekâden ve mezheben*, (el-Mektebetü's-Sakâfiyye), Beyrut, ts.

SBA,

Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, (Risâle Yayınları), İstanbul, 1990.

Serahsî, Mabsût

Şemsüleimme es-Serahsî, *el-Mabsûţ* (Matbaatü's-Saâde), Mısır, 1331.

Serjeant, *Religion in the Middle East*, editor, A.J. Arberry, Cambridge 1969, R.B. Serjeant, "The Zaydis", "İbadis", "İsmailis"

Subhî, fi 'ilmi'l-keîâm

Ahmed Mahmûd Subhî, *fi 'ilmi'l-keîâm dirâsetü felsefiyyetü li-erâi'l-fıraĳi'l-İslâmiyye fi usûli'd-dîn*, (ez-Zeydiyye), Beyrut, 1411/1991.

Subhî, *ez-Zeydiyye*

Ahmed Mahmûd Subhî, *ez-Zeydiyye*, Kahire, 1984.

Şehristânî, Milel

Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl*, (nşr. M. Seyid Kîlânî), Beyrut, ts.

Şerîatî, Ali Şîası

Ali Şerîatî, *Ali Şîası ve Safavî Şîası* (trc. Feyzullah Artinli), İstanbul, 1990.

Şeybî, "et-takıyyetü"

Mustafa Kâmil eş-Şeybî, "et-takıyyetü usulühâ ve tatavvuruhâ", *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb - Câmi'atü'l-İskenderiyye*, Kahire, 1963, sy. 16.

eş-Şek'a, el-İslâm

Mustafa eş-Şuk'a, *el-İslâm bilâ Mezâhib* (Darü'l-Marifeti'l-Lübnâniyye), Kahire, 1407/1987.

Şeyh Müfid, Tashîhu'l-i'tikâd

Muhammed b. Nu'mân el-'Ukberî, *Şerhu 'Aķâidü's-Sadûk ev tashîhu'l-i'tikâd* (Evâilu'l-makâlât fi'l-mezâhibi'l-muhtârât -ile berâber-), (nşr. Hîbetu'd-Dîn eş-Şehristânî), Tebriz, 1364.

Şirâzî, Takıyye

N. Mekârim Şirâzî, *Takıyye siper-i berayi mücadelehâ-i amikter*, (trc. Hasan Uzunçam) İstanbul, 1992.

Tabâtabâî, Shi'ite İslâm

Muhammed Husayn Tabâtabâî, *Shi'ite İslâm*, (ing. trc. Sayyid Husayn Nasr), New York, 1975.

a.mlf., Tefsîr

el-Mîzân fi tefsîri'l-Kur'ân, Tahran, 1985.

Taberî, Tefsîr

Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi't-tefsîri bi'l-*

me'sûr (Matbaatü'l-Meymeniyeye), Mısır, 1314.

Tâ'ime, İbâdiyye

Sabir Abdurrahman Tâ'ime, *el-İbâdiyye 'akîdeten ve mezheben*, Beyrut, 1986.

Teftâzânî, Şerhu'l-'Aķâid

Sa'deddin Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *Şerhu'l-'akâid*, (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1980.

Tirmizî, Sunen

Ebû İsa Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünen*, Kahire, 1292.

Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmî Giriş*, İstanbul, 1981.

Tuğ, Nazif Danışman, "Eş'ârilik Neden Bâtınlığe ve Hulûle Karşı Cephe Almıştır.", AÜİFD, 1957, sy. 4.

Uludağ, İslâm'da İnanç Konuları

Süleyman Uludağ, *İslâmda İnanç Konuları ve İtikâdî Mezhepler*, İstanbul, 1992.

Ünal, Kavramlar

Ali Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar* (Beyan Yayınları), İstanbul, 1986.

Watt, İslâm Düşüncesi

W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara, 1981.

Zahir, İhsan İlahi, *eş-Şîa ve's-sünne* (trc. Sabri Hizmetli, Hasan Onat), Ankara, 1984.

ez-Zebîdî, Tâcû'l-'arûs

Muhammed Murtaza el-Hüseynî, *Tâcû'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûş - şerhu'l-kâmûş*, Kahire, 1306-1307.

Zemahşerî, el-Keşşâf

Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haķâ'iki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl* (Darü'l-Mushaf), Kahire, ts.